

Specimen historicum inaugurale de Philopoemene ejusque in Achaeorum rempublicam meritis

<https://hdl.handle.net/1874/286641>

6
(No 7 Hist nat 4° 630)

SPECIMEN HISTORICUM INAUGURALE

DE

PHILOPOEMENE

EIUSQUE IN ACHAEORUM REMPUBLICAM MERITIS

QUOD,

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

HENRICI CHRISTIANI MILLIES,

THEOLOGIAE DOCT. ET IN FAC. LITERARIA PROF. ORD.,

NEC NON

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS PHILOSOPHIAE THEORETICAE
ET LITERARUM HUMANIORUM DECRETO,

pro gradu doctoratus

SUMMISQUE IN

PHILOSOPHIA THEORETICA ET LITERIS HUMANIORIBUS
HONORIBUS AC PRIVILEGIIS

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

DIE XVIII M. OCTOBRIS MDCCCLXVI, HORA II

ERUDITORUM EXAMINI SUBMITTET

ANTONIUS GERARDUS CORNELIUS DODT,

Rheno-traiectinus.

Traiecti ad Rhenum,

TYPIS MANDAVIT L. VAN BOEKHOVEN.

MDCCCLXVI.

SPRINGER VERLAG BERLIN HEIDELBERG

PHILOSOPHIE

INSTITUT FÜR PHILOSOPHIE UND PÄDAGOGIK

VERGLEICHENDE PHILOSOPHIE

PRO GRADU DOCTORALIS

AMPHIBIEN BEI DER UNIVERSITÄT

PHILOSOPHIE UND PÄDAGOGIK

pro gradu doctoralis

PHILOSOPHIE UND PÄDAGOGIK

IN PÄDAGOGISCHER RICHTUNG

AM 27. JUNI 1900

PHILOSOPHIE UND PÄDAGOGIK

PHILOSOPHIE UND PÄDAGOGIK

Dr. phil. phil. phil.

Dr. phil. phil. phil.

Dr. phil. phil. phil.

M A T R I

OPTIMAE CARISSIMAE

SACRUM.

1847

MATH

OPTIMA CALIBRATA

BAOUM

PRAEFATIO.

Dissertationem hanc ad summos in Literis Humanioribus honores consequendos editurus, de eius argumento et ratione nihil habeo, quod in aditu moncam.

Illud unum lectorem rogo, ut libellum hunc ea benevolentia et acqutate accipiat, quam iuvenilis scriptio sibi flagitat. Plane enim sentio quam longe absit ab ea perfectione, quam a maturiore aetate et eruditione expectare licet.

Superest autem ut Vobis, Literarum Professores, quorum

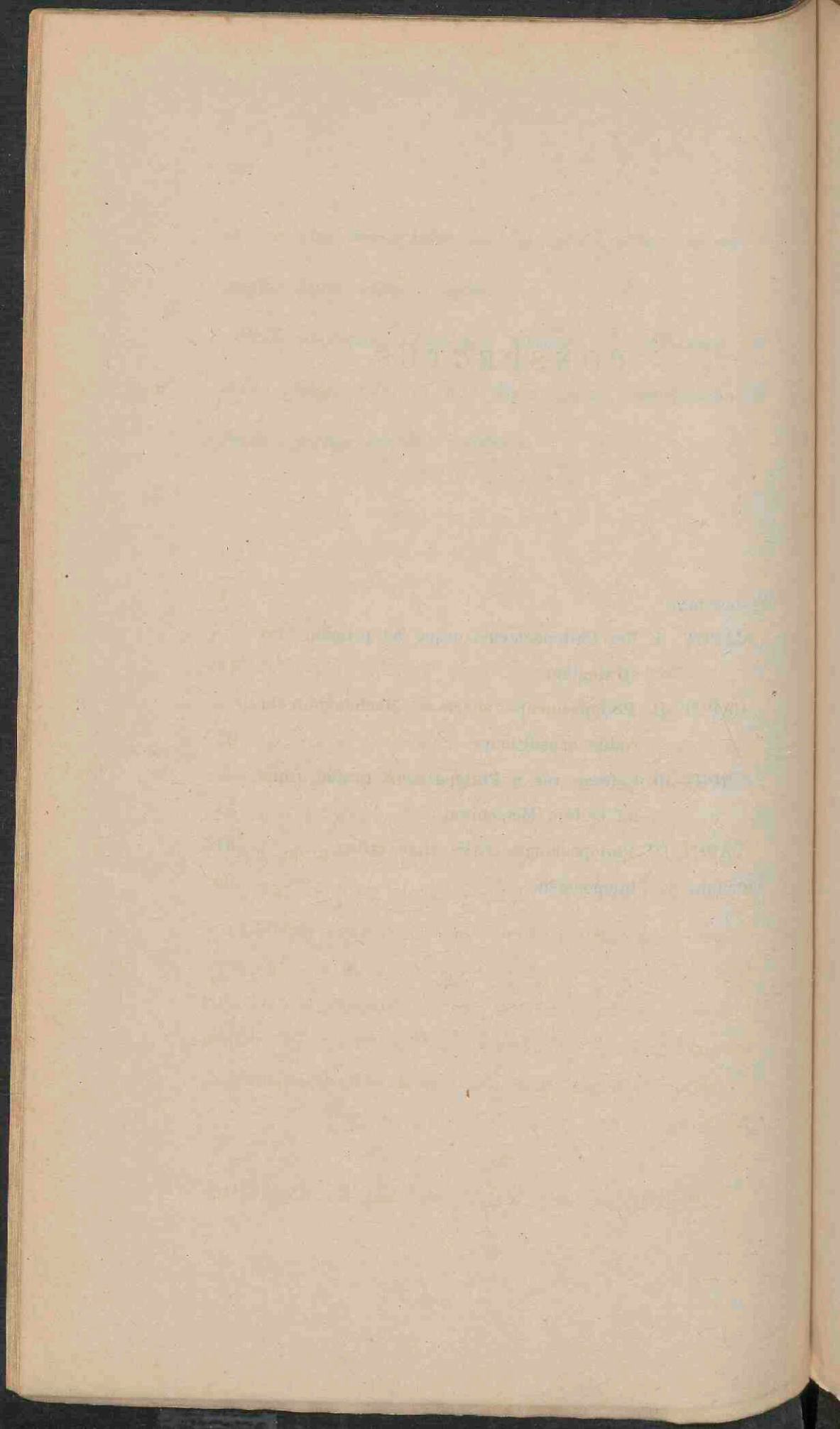
*in hac Academia scholis interfui, pro Vestris in me meritis
gratias quam maximas agam.*

*Tibi imprimis, Clarissime ROVERS, ob utilissima con-
silia, quibus mihi in hac dissertatione conscribenda ad-
fuisti, gratum animum testificor.*

PRÆFATIO

CONSPECTUS.

	Pag
Prooemium.	1
CAPUT I. Res Philopoemenis usque ad primam eius strategiam	11
CAPUT II. Philopoemenis adversus Machanidam et Nabin expeditiones	25
CAPUT III. Ceterae res a Philopoemene gestae usque ad bellum Messenium	54
CAPUT IV. Philopoemenis tristis vitae exitus	81
Iudicium de Philopoemene	94

PROOEMIUM.

Scripturo mihi de Philopoemene operae pretium videtur paucis monere de foedere Achaico, cui illius res arctissime iunctas esse constat.

Traditur regnum Achaicum, cuius initia inciderint in saeculum XI, Tisameni posteris ad illud obtinuisse tempus, quo regiam regiminis formam excepit forma democratica. Tum exstitit foedus XII civitatum Achaicarum, quod saeculo IV est dissolutum. Nam discordia contentionibusque intestinis, a regibus Macedoniae concitatis ac fatis, factum est, ut aliis eorum urbibus Demetrius et Cassander et postea Antigonus Gonatas praesidia imponerent, aliae eiusdem Antigoni opera a tyrannis occuparentur ¹⁾.

¹⁾ Polyb. II, 41. Strabo VIII, 7. Cf. Diod. Sic. XX, 102. 103.

Sed quum Antigonus Gonatas et Ptolemaeus Ceraunus de Macedoniae regno inter se certarent, quatuor urbes Achaicae, opportunitate usae, anno 281 foedus renovarunt, ut viribus iunctis adversus externos hostes se tuerentur ¹⁾.

Licet autem paulatim aliae urbes accesserint, exigua fuit foederis potestas, donec anno 251 Aratus Sicyonius tyranni dominationi ereptam patriam, annisque octo post, capta proditione Acrocorintho, quam Macedones tenebant, Corinthios in libertatem restitutos Achaeorum reipublicae adiunxit; aliae quoque exterae civitates, ipsae adeo Athenae, ab eo foederi sunt additae ²⁾.

Omnia eo referebat Aratus, ut, Macedonibus Peloponneso eiectis pulsisque tyrannis, libertatem omnibus Peloponnesiis restitueret.

Antigono Gonatae filius Demetrius II successit, quo etiam post decem tantum annorum regnum anno 230 mortuo, Aratus ad propositum suum perficiendum egregias nactus est opportunitates.

Tyranni enim Peloponnesi urbes opprimentes, Demetrii morte opibus, quas ille iis suppeditarat, destituti, Arato, nisi sponte tyrannidem deponerent magna mala minitanti, obtemperarunt, et suam quisque patriam

¹⁾ Polyb. I. I.

²⁾ Polyb. I. I. 43. Plut. Arat. 2—24. Pausan. II, 8. Cf. VII, 7, 1.

Achaeorum reipublicae adiunxerunt. Sic Megalopolitani, Argivi, alii in foederis communionem venerunt ¹⁾.

Erat autem illud sic constitutum, ut omnes urbes foederatae, suis unicuique servatis institutis, pari libertate fruerentur; aerario publico singulae prospicerent; bis quotannis singularum delegati Aegium ²⁾ convenirent ad deliberandum statuendumque de rebus publicis; ab his in illo conventu legerentur strategus (belli dux et caput administrationis) et decem, qui ei praesto essent, Demiurgi.

Hinc foedus Achaicum ad magnam potentiam pervenit, cuius tamen incrementis mox adversata est temporum conditio ³⁾.

Non solum enim irriti fuerunt Arati conatus Eleos etiam et Lacedaemonios ad foedus alliciendi, sed hi ipsi, Aetolis iuncti, Achaeis infestissimi evaserunt, quum Cleomenes eorum rex (236—221) omnium Peloponnesiorum foedere iunctorum principatum patriae suae parare cuperet.

Aratus autem ceterique Achaeorum proceres, metuentes, ne Lacedaemonii, si principatum obtinuissent, mutuam non tantum inter singulas urbes necessitudi

¹⁾ Polyb. l. l. 43, 44. Pausan. l. l. Cf. Plut. l. l. 29, 30.

²⁾ Quid postea constitutum sit, infra apparebit.

³⁾ Pausan. IV, 29.

nem sed internam etiam administrationem mutarent, eorum conatibus resistendum esse statuerunt. Quamobrem Achaeorum concilium Lacedaemonios, quum Cleomenes anno 228 agrum Megalopolitanum invasisset, hostes habendos esse decrevit ¹⁾.

Aratus vero segnior ad proelium ineundum Cleomeni in bello minime par erat ²⁾. Quum igitur hic Achaeos ad angustias adduxisset, legatos ad eos misit postulatum, ut sibi imperium traderent, qua conditione probata, se statim iis captivos et, quae in bello admississet, oppida redditurum (224) ³⁾.

Aratus sive Cleomeni fidem non habens, sive, ut probabilius est, invidia motus Achaeos ab hac re deterruit, iisque persuasit, ut Antigoni Dosontis Macedoniae regis auxilium implorarent (223) ⁴⁾.

Postquam Cleomenes frustra prohibere conatus est, ne Antigonus Peloponnesum invaderet, omnes urbes quae defecerant, aliae sponte aliae vi coactae, ad foedus Achaicum redierunt ⁵⁾.

Per biennium vario Marte bellum inter Macedones

¹⁾ Polyb. l. l. 45, 46.

²⁾ l. l. 51. Plut. Cleom. 14. Philop. 8. Arat. 35, 36, 37.

³⁾ Plut. Cleom. 15. Arat. 38, 41.

⁴⁾ Polyb. l. l. 47—50, Plut. Cleom. 16, Arat. 38.

⁵⁾ Polyb. l. l. 52 sqq. Plut. Cleom. 19 sqq. Arat. 43 sqq.

et Lacedaemonios gestum est, donec hi pugna ad Sellasiam (anno 221) prorsus devicti sunt ¹⁾.

Tum Antigonus cum Achaëis, Lacedaemoniis, Arcadibus, Boeotis, Phocensibus, Thessalis, Epirolis foedere icto ²⁾, in Macedoniam reversus est ibique mox morbo absumtus ³⁾.

Regnante Antigono, Aetoli metu Macedonum quieti egerant, iam vero, spreto illius successore Philippo iuvene septemdecim annorum, Messenios Achaëosque latrociniis vexarunt ⁴⁾.

Quoniam vero post cladem Cleomeni illatam rerum bellicarum curam neglexerant Achaëi ⁵⁾, Timoxenus strategus expeditionem contra Aetolos suscipere ausus non est, quod indigne ferens Aratus, quinque ante tempus legitimum diebus suscepta strategia, copias adversus hostes eduxit, pugna vero ad Caphyas in Arcadia commissa magnam cladem subiit (220) ⁶⁾.

Rursus igitur Achaëi, Aetolis Peloponnesum depopulantibus, Macedonum auxilium implorarunt, neque invitus rex Philippus Graecorum rebus se immiscuit.

¹⁾ Polyb. I. I. 68, 69. Plut. Cleom. 28. Arat. 46.

²⁾ Polyb. IV, 9.

³⁾ Polyb. II, 69, 70. Plut. Cleom. 30, 31. Arat. 46.

⁴⁾ Polyb. IV, 3, 4.

⁵⁾ I. I. 60.

⁶⁾ I. I. 7, 12. Plut. I. I. 47.

Et hic quidem Corinthum cum exercitu venit sociosque omnes, ut legatos de salute publica secum deliberaturos quam primum Corinthum mitterent, rogavit.

Communi concilio habito, bellum Aetolis esse inferendum omnium quidem consensu decretum est, quum vero, ut decretum hocce ex lege a singulis civitatibus confirmaretur, legati urbes ambirent, Aethaci et Acarnanes soli ad sancendum illud parati erant, ceteri omnes varias cunctandi causas quaesiverunt ¹⁾.

Spartiatatae adeo, legatis sine responso dimissis, Eleique Aetolis se adiunxerunt ²⁾.

Philippus tandem suis magis copiis quam sociorum auxilio fretus, anno 219 bellum, quod sociale vocant, gerere incepit ³⁾.

Bellum illud ad annum 217 vario Marte gestum est. Eo anno Philippus, nuntiata Romanorum ad lacum Trasimenum clade, sperans fore ut occidentem versus imperii sui fines proferre posset, Naupacti pacem fecit, ea conditione, ut, quae utraque pars bello cepisset, haec servaret ⁴⁾.

Iam per aliquot annos pace fructi sunt Aethaci, dum

¹⁾ Polyb. I. 1. 30 sqq.

²⁾ I. 1. 34 sqq.

³⁾ Polyb. IV, 61 sqq.

⁴⁾ Polyb. V, 101—105.

Philippus, cum Hannibale de foedere faciendo agens, in Romanorum odium incurrit.

Tandem anno 211 inter Romanos et Macedones bellum exarsit. Achaei in foedere cum Philippo manserunt, Actoli contra, Lacedaemonii atque Elei a Romanorum parte steterunt. Quum autem ab altera parte Philippus, id agens ut Peloponnesum subigeret, ab altera Romani, orbis terrarum imperium affectantes, Achaeis imminerent, iam tunc hi libertatis iacturam fecissent, nisi iis praefuisset vir fortis ac strenuus, qui summa virium intentione fati exitum propulsans, non solum libertatem illibatam servaret, sed etiam efficeret, ut foedus Achaicum totam Peloponnesum complecteretur: Philopoemenem volo, cuius ad vitam enarrandam priusquam progrediar, ipsos, quibus in hoc argumento usus sum, fontes afferre lubet.

Et horum quidem uberrimus est Plutarchus, qui e perditio Polybii opere hausit, de quo hic in opere Historiarum ita loquitur: ¹⁾ *Εἰ μὲν οὖν μὴ κατ'ἰδίαν ἐπεποιημέθα τὴν περὶ αὐτοῦ (Φιλοποίμενος) συντάξιν, ἐν ἣ̄ διασφοῦμεν, καὶ τίς ἦν, καὶ τίνων, καὶ τίσιν ἀγωγαῖς ἐχρήσατο νέος ὢν, ἀναγκαῖον ἦν ὑπὲρ ἐκάστου τῶν προειρημένων φέρειν ἀπολογισμὸν. Ἐπεὶ δὲ πρότερον ἐν τρισὶ βιβλίοις ἐκτός ταύτης τῆς συντάξεως τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ πε-*

¹⁾ X, 24, 5 sqq.

ποιήμεθα λόγον, τὴν τε παιδικὴν ἀγωγὴν διασαφούντες, καὶ τὰς ἐπιφανεστάτας πράξεις· δῆλον, ὡς ἐν τῇ νῦν ἐξηγήσει πρόπον ἂν εἴη, τῆς μὲν νεωτερικῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν νεωτερικῶν ζήλων κατὰ μέρος ἀφελεῖν, τοῖς δὲ κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ κεφαλαιωδῶς ἐκεῖ δεδηλωμένοις ἔργοις προσθεῖναι καὶ κατὰ μέρος, ἵνα τὸ πρόπον ἑκατέρωθεν τῶν συντάξεων τηρῶμεν. Ὡςπερ γὰρ ἐκεῖνος ὁ τόπος, ὑπάρχων ἐγκωμιστικὸς, ἀπῆται τὸν κεφαλαιώδη καὶ μετ' ἀξήσεως τῶν πράξεων ἀπολογισμὸν, οὕτως ὁ τῆς ἱστορίας, κοινὸς ὢν ἐπαίνου καὶ φόγου, ζητεῖ τὸν ἀληθῆ καὶ τὸν μετ' ἀποδείξεως καὶ τῶν ἑκάστοις παρεπομένων συλλογισμῶν.

Laudes igitur Philopoemenis Polybius in illo opere praedicavit, quod sine dubio primum est quod conscripsit, fortasse iam brevi post viri illius necem. Philopoemenis autem vitam Plutarchum potissimum ex illo Polybii scripto hausisse iam suspicatus est Heerenus ¹⁾, cuius opinionem amplexus est Haugius ²⁾.

Et profecto, si Plutarchi marationem cum iis, quae de Philopoemenis rebus gestis in fragmentis Polybianis exstant ³⁾, conferimus, maiorem vitae illius par-

¹⁾ Comment. de fontt. et auctor. vitt. parall. Plutarchi, Gotting. 1820.

²⁾ *die Quellen Plutarch's in den Lebensbeschreibungen der Griechen, neu untersucht*, Tubing. 1854.

³⁾ Polyb. X, 25. XI, 8—18. XVI, 36 sq. XXI, 15—17. XXIII 1. 2. 7. 9. 10. XXIV, 5. 8. 9. 12. 13. XXV, 9.

tem e Polybii laudatione manasse apparet. Pluribus enim in locis communem originem produnt fragmenta Polybiana et Philopoemenis vita a Plutarcho conscripta.

Quum vero Polybius multa, quae in illo opere enucleate tractasset, quippe Historiis minus apta, resecarit, Plutarchus de iis, quae ad ipsum Philopoemenem spectant, nonnumquam copiosius egit. Praeterea hic, ut et alteram partem audiret, Aristocratem quoque consuluit Lacedaemonium, ex quo caput XVI et capitulis XIII partem duxit.

Aristocrates Hipparchi filius, cuius aetas incidit in saeculum I vel II a. a. n., scripsit *Ἀριστοκράτης* IV minimum libris ¹⁾. Sed fide dignissimus fuisse non videtur, nam pauca, quae ex eius opere supersunt, certis veritatis neglectae signis sunt conspicua.

Si statuimus, Polybium Philopoemenis laudationem brevi post huius necem composuisse, extremam vitae partem Plutarchum ex Polybii Historiis hausisse necesse est ²⁾.

Exstat altera Philopoemenis vita apud Pausaniam VIII, 49—51. Heerenus et post eum Haugius probare conati sunt, Pausaniam, pariter atque Plutarchum, vitam Philopoemenis ex Polybio hausisse. Videtur

¹⁾ Vid. Müller fr. hist. Gr. IV p. 332. Cf. Plut. Lyc. c. 4, 31.

²⁾ Plut. Phil. 21 f. coll. c. Polyb. XL, 7. 8.

vero Pausanias singula Plutarchi capita in compendium redelegisse, qua in re diligenter ac prudenter versatus est, paucaque ex aliis, quos ignoramus, fontibus addidisse; ad accuratiorem tamen factorum cognitionem nihil ex eo proficimus.

Porro Livius (XXXV, 25—30, 37. XXXVIII, 30—34. XXXIX, 49, 50) minime spernendus fons est, quem quippe Polybii Historiis usum esse satis appareat; res enim, de quibus ibi agit, ad Achaecos tantum pertinent, Romanique iis fere non interfuerunt. Narratio etiam summum Achaecorum studium prodit; Philopoemen imprimis eximiis laudibus ornatur: „terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio aequabat”¹⁾.

Praeterea accurata locorum ac rerum bellicarum descriptio, ex quonam fonte haec ducta sint, satis probat²⁾.

Praeter hos de Philopoemene consului Iustinum XXIX, 4. XXXI, 3. XXXII, 1. 4; Diodorum Siculum XXIX, 18; Suidam i. v. *Φιλοποίμην*, ex quibus tamen parum profeci.

¹⁾ XXXV, 26.

²⁾ Cf. Nissen, *kritische Untersuchungen über die Quellen der vierten und fünften Dekade des Livius*, Berol. 1863, p. 171. sqq., 205 sq., 226 sq.

CAPUT I.

Res Philopoemenis ad primam eius strategiam. (Ad ann. 208.)

Philopoemen¹⁾ anno a. a. n. 253 Megalopoli natus est. Pater eius fuit Craugis²⁾, qui a Plutarcho ἀνὴρ πάντων ἔνεκα λαμπρὸς dicitur. Generis saltem splendore nulli Megalopolitanorum inferior fuit, nam maiores eius Arcadiae nobilissimi fuisse perhibentur³⁾. De his autem singillatim nihil memoriae proditum est.

¹⁾ Nomen Φιλοποίμην, Arcadi potissimum conveniens, multis etiam aliis Graecis commune fuit. Vid. Böckh. C. I. Gr. I, Inser. 699, 2. Plutarch. an seni ger. sit resp. 16. Pausan. VII, 16, 1. 8. Cf. Keil in *Ersch-Gruber Encyclopädie* i. v.

²⁾ Plut. Phil. (ed. Didot) c. 1. Pausan. VIII, 49, 1. 52, 2. Suidas i. v. Φιλοποίμην. Cf. Anthol. graec. III, 5, 7.

³⁾ Plut. l. l. Polyb. X, 25, 1—4. Pausan. VIII, 49, 1.

Matris nomen ignotum est. Fratres habuisse non videtur, nusquam saltem memorantur. De eius posteris quoque veteres prorsus silent.

Itaque missis iis, quae tenebris obvoluta sunt neque ulla probabili coniectura in lucem proferri queunt, inquiramus potius in Philopoemenis institutionem.

Pater quum mature decessisset, filioli Cleander ¹⁾ Mantinensis tutelam suscepit. Hic Mantineae genere primus et potentia inter cives eminens, adversa autem fortuna usus, patriam reliquerat veneratque Megalopolin, ubi Craugis, quocum familiaritate iunctus erat, eum liberali hospitio exceperat. Cleander igitur in beneficiorum remunerationem filium eius impuberem educavit.

Postquam ad adolescentiam pervenit Philopoemen, Ecdemus et Megalophanes ²⁾ Megalopolitani eum philosophiae praeceptis imbuerunt.

Ambo, vitata Aristodemi tyranni saevitia, Athenis Arcesilam Pitanaeum philosophum Academicum audiverant ³⁾. Tum non solum patriam suam coniuratione in tyrannum inita liberaverant, sed etiam una cum Arato Nicoclem Sicyoniorum tyrannum expulerant;

¹⁾ Plut. l. l. Pausan. l. l. Suid. l. l. Cf. Polyb. X, 22, 1.

²⁾ Plut. l. l. Pausan. l. l. Suid. l. l.

³⁾ Arcesilas Pitane in Acolide oriundus, Polemonis discipulus, mediae quam vocant Academiae conditor fuit. Cf. Strabo XIII, 1, 67. Diog. Laërt. IV, 6, 1, 28.

praeterea arcossentibus Cyrenaeis, quorum respublica turbis vexabatur, egregie eorum res administrarant, quum legibus conditis rempublicam optime ordinasent eique libertatem servassent. Hinc igitur non mirum est, ambos viros philosophia rebus publicis adhibenda excelluisse.

Cum his Philopoemen, ut primum adolevit, per longum temporis spatium versatus, brevi unus omnium aequalium patientia atque audacia et in venatione et in bello maxime conspicuus fuit.

Etenim ab ineunte aetate in rem militarem incubuit et exercitationibus ad bellum utilibus multam operam navavit, ut tam graviter armatus quam eques pugnare assuesceret. Quum vero etiam ad luctationem aptus esse videretur, et amicorum ac gymnasiarchorum nonnulli, ut illam coleret, eum incitarent, ex his quacsivit, nihilne militari exercitationi athletica noceret. Qui ubi responderant, corpus et vitam athletarum omnibus nominibus a militum corpore et vita differre, imprimis autem diverso victu diversaque exercitatione eos uti, non solum ipse athleticam fugit, sed etiam postea, quum strategia fungeretur, quoad potuit, abrogavit ¹⁾.

Quod ad corporis habitum attinet, Pausania ²⁾ teste,

¹⁾ Plut. l. l. 3. Pausan. l. l. 49, 2.

²⁾ l. l. Sequitur igitur traditionem a Plutarcho spretam.

Philopoemen magnitudine ac robore nulli Peloponnesiorum secundus fuit, sed facie turpi. Plutarchus ¹⁾ contra, Facie, ait, non, ut quidam putant, turpi erat, medio tamen corpore gracilior, et addit: *εἰκόνα γὰρ αὐτοῦ διαμένουσαν ἐν Δελφοῖς ὁρῶμεν*, quod parum probat, nam statuae illi decorem supra verum additum fuisse veri simile est. Agilem illum et robustum fuisse idem affirmat.

Num Philopoemen iuvenis Arati expeditionibus interfuert, nos latet, hoc tantum novimus, eum, quum praeceptoribus uti desierat, in incursionibus, quas civos praedabundi in Laconicam facerent, fortitudine excelluisse. Manubias, quas sibi ex illis expeditionibus faceret, in equos et arma, tum ad redimendos captivos insumebat, rem autem familiarem agricultura augere conabatur, oportere arbitrans, illum propria bona possidere, qui alienis abstinere vellet.

Haud procul a Megalopoli ager fertilis ei erat, quo quotidie per otium post prandium vel post coenam se conferebat, ubique in toro herbaceo cubabat. Prima luce experrectus, venatione vel agricultura corpus firmabat ²⁾. Deinde in urbem redibat, et cum amicis et magistratibus res publicas tractabat.

¹⁾ l. l. 2. 4.

²⁾ Cf. Pausan. l. l.

Legebat tantum talia scripta, quae vel rerum militarium historiam vel artis imperatoriae expositionem continerent, quorumque meditatione in virtute nonnihil profecturus esse sibi videbatur, cetera neglexit. Homericis carminibus et rerum ab Alexandro gestarum narrationibus imprimis delectabatur. Nonnullorum quoque philosophorum libros legit, aliorum disputationes audivit, quorum praeceptis mentem ad fortitudinem erigi putabat. Praeterea Evangelii ¹⁾ de instruenda acie opus trivit, chartasque, in quibus ordines militares descripti erant, missas faciens, ipsis in locis periculum facere atque exercitationes instituere solebat, cum comitibus ea de re disputans. Hoc modo tantum in locis capiendis usum iam mature sibi comparavit, ut nulla ei nova in hac re esset cogitatio ²⁾.

In bello autem, quod Cleomenicum dicitur, eo tempore, quo Aethiopes a Lacedaemoniis in angustias adducti Antigonom Dosontem Macedoniae regem in auxilium vocarunt, Philopoemen primum sibi gloriam comparavit.

Triginta iam annos natus erat, quum Cleomenes Lacedaemoniorum rex, noctu improvise aggressus Megalopolin, caesis defensoribus usque ad forum pene-

¹⁾ Fuit hic servus Periclis magno ingenio praeditus scripsitque *Τακτικά*. Arrianus *περὶ Τακτικῆς* eum citat.

²⁾ Plut. l. l. Liv. XXXV, 28. Cf. Pausan. l. l.

travit idque occupavit (222). Philopoemen autem suppetias ferens, etsi fortiter et audacter dimicans, fugandis hostibus par non fuit, tantisper autem impugnavit instantes Cleomenemque tardavit, dum iuventutis amplius duas partes, feminas praeterea et pueros ex urbe subduxerit. Salvi hi ad Messenios, qui eo tempore Arcadum amici et socii erant, confugerunt. Tunc demum ipse, amisso equo, non sine magna difficultate saucius evasit.

Quum vero Cleomenes Messenen profectis mitteret, qui nuntiarent, velle ipsum et urbem cum bonis et agrum iis reddere, animadvertens Philopoemen cives suos id valde probare, et reditum festinanter parare, eos dehortatus est, declarans, non urbem reddere, sed contra etiam cives in potestatem suam redigere velle Cleomenem, quo urbem servaret; domos enim et muros eum vacuos nihil agentem custodire non posse, sed ea ob civium inopiam amissurum. Ita locutus cives quidem a reditu deterruit, Cleomeni vero occasionem prae-buit, ut, maxima urbis parte diruta et eversa, magnis divitiis abundans rediret ¹⁾.

Postea Antigonus Achaeis auxilium ferens una cum iis adversus Cleomenem expeditionem fecit. Ineunte

¹⁾ Plut. l. l. c. 5. Pausan. l. l. 49, 3. Cf. Droysen *Geschichte des Hellenismus*, II, 529.

aestate anni 221 rex, postquam Macedones et Achaei ex hibernis convenerant, exercitum suum sociis auctum in Laconicam duxit ¹⁾. Peditum viginti septem millibus sexcentis, equitibus mille ducentis eius exercitus constabat.

Cleomenes vero, incursionem providens, quovis aditu bene munito, ipse cum exercitu viginti fere millium hominum ad Sellasiam castra posuit.

Quum autem duo colles, quorum alter Eua, alter Olympus dicebatur, in ipso aditu essent, et via inter hos media iuxta Ocnuntem fluvium Spartam duceret, Cleomenes utrumque collem fossa et vallo muniivit. Tum Lacedaemonios et socios, quibus fratrem Euclidam praefecit, in Eua locavit, ipse vero cum Spartiatis et mercenariis Olympum occupavit, equitibus cum parte mercenariorum in planitie secundum fluvium in utraque viae ora constitutis.

Antigonus deinde copias admovit, castrisque fluvio Gorgylo munimento utens parva distantia positus, dies aliquot oppertus est ²⁾. Tandem inter Antigonum et Cleomenem res proelio decernere convenit. Antigonus igitur Euam tenentibus Macedones aereis clipeis armatos opposuit, et Illyrios manipulatim alternis dispositos. Hos

¹⁾ Polyb. II, 65.

²⁾ l. l. 66.

subsequi Acarnanes et Cretenses iussit, ponē quos duo millia Achaeorum in subsidiis erant. Equites circa fluvium Oenuntem hostium equitatuī opposuit, et pedites mille Achaeorum et Megalopolitanos totidem iuxta eos collocavit. Ipse autem mercenarios Macedonesque ducens cum Spartiatis duce Cleomene pugnam inire decrevit.

Signum inchoandi proelii Megalopolitani et equites quieti exspectarent. Primum Illyrii, ut iis imperatum, Euam collem invadere inceperunt ¹⁾.

Tum mercenarii, qui inter Cleomenis equites locati erant, Illyriorum manipulos a tergo nudatos cernentes, postremos adorti, gravissimum iis periculum crearunt; quorum quippe fronti quoque Euclidas deorsum immineret. In tanto discrimine Philopoemen, qui cum suis civibus in equitatu erat, quid eventurum esset providens, primum praefectis id significare conabatur; quum vero nemo illum attenderet, quippe qui numquam ducis munus obiisset, cives suos incitans, audacter in hostium aciem invectus est. Quod ubi factum est, mercenarii, qui Euam adscendentium postremis instabant, equites manus conseruisse animadvertentes, statim incepto destiterunt, et cursu ad locum, quem initio occuparant, redierunt, ut equitibus suis auxilium ferrent. Itaque

¹⁾ I. I. 67.

Illyrii et Macedones ceterique qui cum his erant, non amplius hostibus insequentibus districti, acriter et audacter in adversarios invaserunt. Unde etiam postea palam est factum, victoriae de Euclida reportatae auctorem exstitisse Philopoemenem ¹⁾.

Neque hoc Antigonum fugit. Fertur enim postea ex Alexandro equitum praefecto tentans quaesivisse ²⁾: „Cur ante datum signum pugnandi initium fecisset”; hoc vero, ut culpam a se demoveret, respondente: „Adolescentem aliquem Megalopolitanum, se adversante, signo nondum dato, in hostes irruisse”, dixisse: „Adolescentem illum, egregio duce dignum edidisse facinus, quippe qui ad tempus opportunum attendisset; eum vero, qui dux esset, adolescentem imperitum se praestitisse”.

Dum Illyrii Euam collem occupant, equitum quoque continuabatur certamen, omnibus Achaeorum equitibus egregie rem gerentibus, quia de ipsorum libertate totum proelium erat initum. Imprimis autem Philopoemen fortitudine excelluit ³⁾, cui ea occasione accidit, ut equus, mortifero vulnere ictus, caderet, ipsi deinde, pedibus proelianti, hasta amentata ambo femina

¹⁾ Cf. Droysen, l. l. II, 548.

²⁾ Polyb. l. l. 68. Plut. l. l. 6.

³⁾ Polyb. l. l. 69.

configerentur. Primum igitur quasi compedibus vinc-
tus impediabatur ¹⁾. Amenti enim annulus hastae, si
extraheretur, difficilem per vulnera transitum reddebat,
quare eius comites rem aggredi haesitabant. Ille vero,
pugnandi desiderio trepidans, crurum porrectione et
inflexione fracta media hasta, utrumque fragmentum
separatim extrahi iussit. Ergo expeditus, stricto gla-
dio per propugnatores hostes invasit, ita ut magnam
alacritatem inter pugnantes excitaret.

Philopoemenis ingentem virtutem admiratus Antigo-
nus eumque in exercitu habere cupiens, omni studio, ut se
in Macedoniam sequeretur, imperium simul et pecuniam
offerendo operam dedit ²⁾. Ille vero non accepit, praecipue
quum intelligeret, se, natura difficiliorem quam ut
cuiquam obediret, superiorem ferre non posse.

In socordia tamen ac desidia otium terere nolens,
ut rem militarem exerceret et coleret, in Cretam navi-
gavit, mercenariorumque dux bello civili, quod in illa

¹⁾ Plut. l. l. Aliter Pausan. l. l. 49, 4: ἐπεὶ δὲ οἱ Λακεδαι-
μόνιοι καὶ ὁ Κλεομένης ἐκρατήθησαν, καὶ εἰς τὸ στρατόπεδον ἀνέστρεψε
Φιλοποίμην, ἐνταῦθα ἐξ ἀμφοτέρων αὐτοῦ μηρῶν οἱ ἰατροὶ τῇ μὲν
τὸν σαδρωτῆρα ἐξείλκον, τῇ δὲ τὴν αἰχμὴν, quod minus proba-
bile est. Polyb. l. l. 69, 2 rem simplicius narrat: Καθ' ὃν καιρὸν
τῷ προσηρημένῳ [Φιλοποίμανι] συνέβη, τὸν μὲν ἵππον πεσεῖν, πληγέν-
τα καιρίως αὐτὸν δὲ πεζομαχοῦντα περιπεσεῖν τραύματι βίαιῳ,
δι' ἀμφοῖν τοῖν μηρῶν.

²⁾ Plut. l. l. 7. Pausan. l. l.

insula gerebatur, interfuit. Gnosii enim Gortyniique, civitates potentissimae, viribus coniunctis maximam Cretae partem subegerant. Lyttus tantum, Lacedaemoniorum colonia, nonnullaque alia oppida minora iis resistebant. Gnosii, Aetolorum socii, anno fere 219, dum Lyttii in expeditione occupati erant, horum urbem deleverunt. Tum Lyttii Gortyniorumque exsules Macedonum Achaeorumque foederi se adiunxerunt ¹⁾. De rebus autem Philopoemenis in Creta gestis nihil ad nostram notitiam pervenit, universe tantum novimus, eum ibi inter viros pugnaces callidosque et belli gerendi peritissimos se exercuisse, qui temperantia quoque et victus frugalitate excelleret. Per plures annos abfuit ²⁾, atque ita inclutus ad Achacos revertit, ut statim hipparchus designaretur (210).

Tristis eo tempore Achaeorum reipublicae erat status, quum mortuo Arato, quem rex Philippus veneno interemerat, neglectaque rerum bellicarum cura, Achaei magis magisque ex Philippi arbitrio pendere coepissent.

Philopoemen, equitum turmas quovis modo corruptas et singulorum animos prostratos esse videns, quam primum ista vitia purgare statuit. Equites enim,

¹⁾ Cf. Polyb. IV, 53—55.

²⁾ Post Arati demum, ut videtur, mortem (213) in Peloponnesum reversus est. Cf. Hertzberg, *Gesch. Griech. unter der Herrsch. der Römer*, Hal. 1866, Tom. I, 40.

quando expeditio instaret, equis vilibus atque infirmis utebantur, et ipsi plerumque militiam detrectantes vicarios dabant, incredibilis autem omnium erat tum imperitia tum ignavia, quae omnia adhuc hipparchi semper omiserant. Plerique enim alii, hoc munere fungentes, aut propter ipsorum rei equestris imperitiam nihil eorum, quibus opus esset, imperare audebant, aut, strategiam appetentes, illo munere equites, qui plurimum auctoritate valebant, benevolos in posterum adiutores sibi conciliare studebant, non reprehendentes eos qui digni essent, sed culpam occultantes ¹⁾.

His animadversis Philopoemen nequaquam cessit aut incepto destitit, sed equites non solum meliores quam antea fuerant, verum etiam hostibus superiores brevi tempore reddidit, omnibus ad veram exercitationem atque utilem aemulationem perductis ²⁾. Motus autem, quibus quippe omni tempore utilibus, equites assueferi oportere censebat, erant varii, quae exercitia postquam et multitudini et civitatum magistratibus exemplis monstravit, rursus perlustravit oppida, explorans num multitudo imperatis obtemperaret, et civitatum magistratus perspicue recteque imperare scirent ³⁾.

¹⁾ Polyb. X, 25, 8 sqq. Plut. l. l. 7.

²⁾ Polyb. l. l. 25, 6. 7.

³⁾ l. l. 21.

Viritim etiam iuvenes omnes ad honoris studium impellens, in eosque qui vi coërcendi erant animadvertens, equitibus ex oppidis in unum locum coactis, exercitationibus, transvectionibus et, quibus quam plurimi spectatores interessent, certaminibus utens, brevi tempore mirum robur atque alacritatem in omnibus excitavit.

Omnibus hisce exercitationibus ipse praeerat, et totius equitatus recognitionem habebat. Neque cunctos antecedebat, sed equo praetervehens singulos ipse lustrabat, omnia, in quibus dubii erant, iis explicans; et quodcumque vitium a principio corrigens. Haec vero propter diligentiam singulis antea adhibitam valde levia et rara erant ¹⁾. Quod autem in re equestri maximi momenti erat, ita veloces et celeres eos effecit, ut uni corpori, quod sponte et libere moveretur, similis esset totius agminis in signis convertendis agilitas.

Quo igitur tempore Philippo Macedonum regi, adversus Romanos Aetolosque bellum gerenti, opitulabantur Aethioli, duce Cycliade stratego, Philopoemenis imprimis eiusque equitum opera factum est, ut Aetoli et Elei in pugna ad Larissum amnem in finibus Elidis

¹⁾ l. l. 22.

devincerentur ¹⁾. Quum enim cominus vehementem pugnam conseruissent, Eleorum hipparchus Damophantus acri impetu in Philopoemenem ante signa invecus est. Hic vero vim eius sustinuit, praeventensque hasta Damophantum percussit et prostravit, quo interfecto statim hostium equestres copiae in fugam sunt conversae.

Victoria illa Philopoemen Achaeorum animos erexit, ut maiorem iam sui fiduciam haberent; ipse ex ea summas laudes consecutus est, *ὡς οὔτε κατὰ χεῖρα τῶν νέων τινὸς οὔτε συνέσει τῶν πρεσβυτέρων ἀπολειπόμενος, ἀλλὰ καὶ μάχεσθαι καὶ στρατηγεῖν ἰσχυρότατος* ²⁾.

¹⁾ Plut. l. l. 7. Pausan. l. l. Liv. XXVII, 32 pugnae ad Larisum non meminit, nec mirum, quum res Graecorum, quae ad Romanos non spectent, obiter narret. Cf. Polyh. l. l. 25, 6 Suid. l. l.

²⁾ Plut. l. l. f.

CAPUT II.

Philopoemenis adversus Machanidam et Nabim expeditiones. (208—192)

Mirandum non est, Achaeos Philopoemenem, cuius peritiam rei militaris cognoverant, summo mox ornasse magistratu. Eum quadraginta quinque annos natum anno 208 primum strategum legerunt.

Achaeorum strategi, qui ante Philopoemenem hoc munere erant functi, rerum bellicarum peritia conspicui non fuerant. Porro in plerorumque Achaeorum mentes aemulatio quaedam e reliquorum ostentatione et luxuria irrepserat, ita ut comitatu et vestitui diligenter operam navarent, et plerique tali ornatu delectarentur, qui pecuniarum reditus superaret; armorum vero ne minimam quidem rationem habebant ¹⁾.

¹⁾ Polyb. XI, 8, 1—6.

In bello adhuc usi imprimis erant mercenariis, quibus autem eo minus fidere poterant, quod saepe pecunia ad mercedem iis persolvendam deesset ¹⁾. Quum omnes dimitti tempora non sinerent, Philopoemen horum numerum minuit.

Primum quae in militum instructione et armatura male se apud Achaeos habebant, novavit. Scutis enim ob tenuitatem levibus utebantur et ad legenda corpora angustioribus ²⁾, hastis autem multo brevioribus quam sarisis. Eminus igitur feroces pugnacesque erant ob levitatem, cum hostibus vero congressi, inferiores discedebant. Modus et forma aciei in orbem non erat in usu, sed phalange utentes, in qua neque sarisae praetentae neque densa scuta, ut in Macedonica, erant, facile gradu demovebantur et dissipabantur. Haec Philopoemen monens, persuasit iis, ut pro scuto et hasta, clipeum et sarisam sumerent, galeisque, loriceis et ocreis tecti, stabilem de gradu pugnam pro cetratorum cursoria consererent.

Deinde luxuriam eorum optime correxit, extirpari enim ea ex animis non poterat, quos tam diu infestarat. Ille autem, magnificentiam a rebus non neces-

¹⁾ Cf. Polyb. IV, 60, 2. V, 30, 5.

²⁾ Plut. l. l. 9. Pausan. VIII, 50, 1 addit: *κατὰ τοὺς Κελτικοὺς Συρραούς, ἢ τὰ γέγρα τα Περσῶν*; clipeos autem a Philopoemene inductos *ἀσπίδας Ἀργολικὰς* vocat.

sariis ad res utiles et pulchras convertere aggressus, mox exhortando omnibus persuasit, ut, quotidianis in cultum victumque sumptibus circumeisis, militaris ac bellici ornatus decore insignes prodirent ¹⁾).

Nam populi concione Aegium convocata, orationem habuit, cuius pars nobis servata est ²⁾. „Armorum fulgorem aiebat multum ad hostium perturbationem conferre, firmitatem autem operis praestantia partam egregie usui inservire. Optime igitur res se habituras, si, qua diligentia nunc vestitum curarent, hanc in armis adhiberent; quae vero adhuc apud eos esset armorum negligentia, hanc ad vestes transferrent. Sic enim simul eos et privato suo commodo servituros, et servandae reipublicae evidenter suffecturos. Oportere igitur eum, qui ad lustrationem vel ad expeditionem proficisceretur, quando ocreas accommodaret, videre, ut haec soleis et crepidis habiliores ac nitidiores essent; quando autem clipeum et loricam et galeam caperet, eum curare debere, ut chlamyde et tunica lautiora et pretiosiora haec essent. Quibus enim speciosa optabiliora videantur utilibus, apud hos ex eo ipso statim manifestissimum esse, qualem exitum proelia habitura sint.

¹⁾ Plut. l. l. 9.

²⁾ Polyb. XI, 9, 1—7.

Universe autem eos reputare volebat, vestimentorum ostentationem mulieris, eiusque non nimis verecundae, esse, armorum vero splendorem ac magnificentiam virorum fortium, qui se ipsos et patriam gloriose servare decrevissent.”

Consilium Philopoemenis rem militarem hac ratione emendandi a concione comprobatum est ¹⁾.

Tum Philopoemen confestim urbes obiit, acriter et studiose omnia perlustrans ²⁾. Mox pubem convocatam exercuit et labore firmavit, quae in variis motibus edendis imperio eius libenter et ambitiose parebat. Etenim acies mirifice probabatur, quum ob densitatem perrumpi non posse videretur; ita ut proelii quam primum committendi ardore flagrarent ³⁾.

Postquam octo fere menses in eo apparatu et exercitatione consumperat Philopoemen, Achaei egregiam opportunitatem nacti sunt suam rei militaris peritiam probandi. De libertate enim omnium Peloponnesiorum dimicandum fuit, cui Machanidas Spartaе tyrannus magnis copiis fretus imminebat ⁴⁾.

Hic quominus agros Argolicos Arcadicosque frequenter depopularetur, Achaei impedire non potuerant, sed

¹⁾ l. l. 9, 8; 10, 7.

²⁾ l. l. 10, 8. 9.

³⁾ Plut. l. l. 9.

⁴⁾ l. l. 10.

intra urbium muros se recipere coacti erant. Nuper adeo Tegeam ceperat. Quum autem denuo agrum Mantinensem invadere pararet, eodem Philopoemen exercitum sociorum collegit ¹⁾.

Tyrannus tamquam ex voto Achaeorum expeditionem sibi contingere existimans, quod iam sperabat fore ut cum hoste cuius vires contemneret una acie debellaret, simul atque eos ad Mantineam coactos esse certior est factus, Tegeae Lacedaemonios convenienter tempori cohortatus, postridie statim prima luce Mantineam processit.

In dextro cornu phalangem ducebat; mercenarios ab utraque parte primi agminis paribus intervallis inter se distantes agens, pone hos autem plaustra, ingenti numero machinarum bellicarum et missilium catapultariorum onerata. Eodem quoque tempore Philopoemen copias tripartito divisas Mantinea eduxit.

Ac primum quidem levis armaturae ope collem editiorem ante urbem occupavit; prope eos loricatedos hosque contingentes Illyrios constituit. Tum aequa cum his fronte phalangem in cohortes et manipulos divisam paribus intervallis secundum fossam, quae ibi in campo erat, disposuit. Iuxta hos equites Achaeorum, quibus Aristaenetus Dymaeus praecerat, in dextro cornu collo-

¹⁾ Polyb. 1.1. 11.

cavit; in sinistro vero ipse Philopoemen omnes mercenarios ducebat. Ut primum autem hostium copiae appropinquantes probe iam conspici potuerunt, Philopoemen, phalangis cohortibus obequitans, brevem, qua praesens periculum exponeret, cohortationem militum fecit ¹⁾. Illud praecipue urgebat, hostes pro turpi et ignominiosa servitute, ipsos vero pro libertate gloriosa ac perpetuis laudibus celebranda, vitam in discrimen dare. Tantaque alacritas propter omnium erga illum benevolentiam et fidem eos tenuit, ut suum milites strategum invicem cohortarentur, fidenter adversus hostes ducere iubentes.

Machanidas primo simulabat, se agmine oblongo dextrum hostium cornu aggressurum; postquam vero propius accessit, dextrorsum flexit copias, et explicando aciem dextrum cornu Achaeorum sinistro aequavit. Catapultas autem, quibus hostium phalangem infestaret et turbaret, ante totum exercitum spatiis interiectis constituit. Philopoemen vero propositi peragendi tempus Machanidae non reliquit, sed statim per equites Tarentinos proelium inchoavit, quo facto tyrannus suos Tarentinos iis opponere est coactus.

Paulatim omnes Machanidae Achaeorumque merce-

¹⁾ l. l. 12.

narii manus conseruerunt ¹⁾; quorum quum diu dubium proelium fuisset, tandem qui pro Machanida pugnabant superiores evaserunt. Neque Illyrii loricateque, qui Achaeorum stipendiariis subsidio erant, tyranni mercenariorum impetum sustinere potuerunt, sed praecipites Mantineam versus fugae se dederunt, ita ut Achaeorum acies cornu sinistro destitueretur ²⁾.

Quod ubi vidit Machanidas, inconsulte ac temere una cum mercenariis suis in fugientes irruit; Philopomenem autem primo stipendiarios suos sistere conatus est, duces eorum nomine compellans, et ad pugnam incitans. Postquam vero illos gradu motos esse animadvertit, minime abiecta rerum cura perterritus fugam capessivit, sed, statim cum primis phalangis cohortibus relictum a suis locum raptim occupans, et, qui mercenarios persequabantur, hostes ab ipsorum exercitu seiunxit, et extra hostium cornu aciem suam extendit ³⁾.

Tum Lacedaemonii, stipendiariorum suorum victoria elati, iniussu imperatoris, sarisis proiectis in hostem invaserunt. Ubi autem ad fossae siccae labrum venerunt, quum iam non amplius gradum referre possent, imprudentes cum impetu in eam descenderunt.

¹⁾ l. l. 13.

²⁾ l. l. 14.

³⁾ l. l. 15.

Iam vero Philopoemen, idoneum ad opprimendos hostes tempus adesse ratus, totam illico phalangem sarisis praetentis progredi iussit ¹⁾). Achaeci igitur quum sublato ingenti clamore confertim hostibus se intulissent, Lacedaemonii, qui iam in descensu fossae ordines solverant, irruentibus e superiore loco hostibus, statim terga dederunt; sed maxima eorum pars, alii ab Achaecis, alii a suis oppressi, in ipsa fossa perierunt.

Philopoemen phalange sua vincente victoriam exploratam esse videns, iam ne ipse Machanidas totius belli auctor evaderet summo studio prohibere statuit; id enim plurimi faciebat ²⁾).

Quem quoniam norat insequendi studio abreptum in loco inter fossam et urbem interclusum esse, illius reditum curiose opperiebatur.

Machanidas, quum persequendi finem fecisset, copias suas fugientes cernens, collectis qui cum eo erant mercenariis, per hostes dispersos, qui suis instabant, elabi est conatus. Ubi vero propius accedentes Achaecos, qui pontem in fossa factum custodiebant, conspexerunt, perterriti omnes, Machanidam deserentes, sibi quisque salutem quaesiverunt. Ipse tyrannus, clauso per pontem transitu, transmittere enixe intendens,

¹⁾ l. l. 16.

²⁾ l. l. 17.

secundum fossam praeterequitabat. Philopoemen autem, agnito ex paludamento purpureo et equi ornatu Machanida, Anaxidamum, transitum per pontem diligenter custodire iussum, reliquit, atque ipse, assumtis Polyae-no Cyparissensi et Simia, qui eum comitari solebant, in altera fossae ora equo vectus tyranno, cui item duo comites aderant, se obiecit. Simul ac Machanidas, ad locum quendam fossae transitu facilem, equum ad traiciendum vi impulit, in illum illatus Philopoemen, hasta ei mortiferum vulnus infixit, et cuspide ictum alterum inferens, tyrannum occidit.

Finito bello Achaei, tam facinus illud quam totam illam expeditionem magnopere admirati, aeneam, qua tyrannum interimens exprimebatur, statuam Delphis Philopoemeni posuerunt ¹⁾.

Alterum Machanidae comitem Philopoemenis comites occiderunt, alter effugit. Statim Simias, tyranni capite absciso, ad Achaeos, qui fugientibus instabant, prope-ravit, nuntiataque hostium ducis nece, eorum alacri-tatem tantopere auxit, ut Tegeam usque persequerentur hostes, ac primo impetu hoc oppido potirentur ²⁾.

Achaei, quorum in eo proelio non multi caesi sunt, Lacedaemoniorum quatuor minimum millia occiderunt

¹⁾ Plut. l. l. 10.

²⁾ Polyb. l. l. 18.

pluresque ceperunt, impedimentis quoque omnibus et armis potiti ¹⁾).

Postridie eius diei, loca Laconicae aperta iam haud dubie in sua potestate habentes, iuxta fluvium Eurotam castra posuerunt. Itaque Philopoemen effecit, ut Achaeci, qui iamdudum hostes agris suis arcere non potuerant, totam iam ipsi Laconicam audacter devastarent.

Anno 206 ²⁾, quum iterum strategus esset, primum Graecis Nemea celebrantibus phalangem egregie ordinatam ostendit, quae, ut solebat, magna vi ac celeritate ad numerum movebatur; deinde contendentibus citharoedis in theatrum prodiit, comitantibus iuvenibus sagis et subuculis purpureis ornatis, qui omnes, et corporis robore conspicui et annis suppres, reverentiam adversus ducem suum magnam, altumque et excelsum ob res prospere gestas animum praestabant. Quibus vix ingressis, quum forte fortuna Pylades Megalopolitanus, citharoedus omnium sui temporis nobilissimus, qui in Pythiis victoriam reportarat, Persas Timothei ³⁾ Milesii canere incepisset:

¹⁾ Plut. l. l. 10. Pausan. VIII, 50, 2 ubi addit: Λακεδαιμονίους δὲ ἠτυχηκόσι τῇ μάχῃ περιεγεγόνει μίζων ἢ κατὰ τὸ πταίσμα αὐτυχία, γεγονόσιν ἑλευθέροις ἀπὸ τοῦ τυράννου. Nimio constitit illa libertas, quam tueri non potuerunt.

²⁾ Cf. Keil in *Ersch-Gruber*, *Allgem. Encykl.* i. v. *Philopömen* n. 18.

³⁾ Cf. Pausan. III, 12 sub fin. Vid. Fabric. *Bibl. gr.* II, 325, ubi loci de eius Persis citantur.

Κλεινὸν ἐλευθερίας τεύχων μέγαν Ἑλλάδι κόσμον
 totum theatrum in Philopoemenem intuitum est,
 plausuque cum acclamatione significavit, hunc versum
 in ipsum maxime convenire ¹⁾.

Post Machanidae necem Peloponnesii iam per aliquot
 annos optata quiete fructi sunt. Sparta tamen neque
 ad Achaeorum foedus accessit, neque diu libertate gavisata
 est. Nam ut reipublicae, cuius robur, eversis quibus ful-
 ciebatur institutis, fractum est, evenire solet, mox novus
 tyrannus exortus est Nabis, isque Machanida scelestior.
 Foedere cum Aetolis eorumque sociis icto, primo ta-
 men bello abstinuit, quum Sparta adhuc satis nego-
 tiorum esset recentiorque Machanidae cladis memoria.
 Praeterea Aetoli mox, exeunte aestate anni 205, bel-
 lum cum Macedonibus eorumque sociis composuerunt.

Eodem anno pax inter Philippum Macedoniae regem
 et Romanos facta est, cuius in communionem utro-
 rumque socii Achaei, Nabis, Elei, Messenii, alii vene-
 runt.

Interea Nabis in illustrissimos ac locupletissimos
 civium Spartanorum saeviebat, alios interficiens, alios
 in exsilium pellens, eorumque uxores et filias mercena-

¹⁾ Plut. l. l. II, Pausan. VIII, 50, 3, qui (e Plut. Them. c. 17)
 similem honorem Themistocli Olympiae post victoriam Salaminiam
 habitum memorat.

riis et, quos magno numero manumiserat, servis, proscriptorum bonis dotis nomine datis, in matrimonium collocavit.

Mercenariorum eius partem maiorem fures, latrones et sicarii efficiebant. Expilatores, quibus tyrannus Spartam tamquam asylum aperuit, quo a latrociniis redeuntes se recipere, rapinae partem ei cedere debebant.

Anno 203, qui tyranni dominationis tertius fuit, speciosum hic praetextum pacem denuo cum Achaëis dirimendi nactus est. Boeotos nonnullos, unum e tyranni equis furatos, quocum Megalopolin confugerant, huius urbis cives exposcenti Nabidi tradere noluerunt, qui, reddito equo, ea tamen occasione usus est ad Megalopolitanorum agrum depopulandum armentaque abigenda¹⁾. Hoc belli inter Nabim et Achaeos principium fuit, in quo Philopoemen huius quoque tyranni vires fracturus erat.

Magnam non solum apud cives suos sed etiam apud cunctos Gracos auctoritatem consecutus Philopoemen, Achaeosque suis viribus stare assuefaciens, ita ut paulatim ex Macedonum arbitrio pendere desinerent, invidiam et iram Philippi regis excitavit. Qui, Achaeos ratus, si interemptus esset Philopoemen, se rursus ip-

¹⁾ Polyb. XIII, 8, 3 sqq.

si submissuros esse, percussores Argis ¹⁾ degentem illum occulte iugulatos subornavit (205); cognito vero caedis consilio adeo Achaeis invisus fuit rex, ut arcta inter Achaeos et Macedones necessitudo magis magisque dissolveretur ²⁾. Philopoemen autem illaesus evasit Achaeorumque potestatem ac gloriam augere perrexit.

Quod iam Aratus sibi proposuerat, ut totam Peloponnesum foederi Achaico adiungeret, id summo studio Philopoemen perficere contendit.

Eius imprimis opera factum est, ut Megarenses diu intermissam cum Achaeis amicitiam renovare mente agitent. Illi enim a Cleomene, quum Isthmum occupasset, bello pressi, destitutique ab Achaeis, Boeotis, Achaeorum Macedonumque eo tempore sociis, se coniunxerant.

Iam vero, Boeotorum reipublicae conditionem indignati, rursus Achaeorum foederi se addixerunt ³⁾. Boeoti autem ira incensi, quod contemni sibi videbantur, auctoribus imprimis Thebanis, magnis copiis adversus Megarenses tetenderunt, qui, quum illorum adventus

¹⁾ Plut. l. l. 12. Pausan. VIII, 50, 4: ἐς Μεγάλην πόλιν, quod Philopoemen ibi habitare solebat; qua vero mutatione minime opus est.

²⁾ Justin. XXIX, 4.

³⁾ Polyb. XX, 7 sqq.

nullam rationem habuissent, mox acie victi sunt. Tum repente Boeoti Megara oppugnare aggressi sunt, eaque expugnatos se continuo superatis muris sperabant, sed mox sparso inter eos inani rumore, Philopoemenem cum Achaeorum exercitu, suppetias obsessis profectum, citato agmine accedere, relictis ad murum scalis, praecipiti fuga fines suos repeterunt ¹⁾.

Brevi post Philopoemen Nabim tyrannum, qui ne a suis quidem sociis opprimendis abstinebat, coërcuit. Uti iam vidimus, postquam tyrannidem occupavit, cum Aetolis Messeniisque societatem iniit, quae quamvis duraret, Nabis tamen, nullam omnino iniuriam passus, calcata omni fide, necopinantes Messenios adortus est et urbem totam praeter arcem Ithomen cepit.

Privatus tunc (anno 202) vivebat Philopoemen ²⁾, qui Messenios in Achaeorum partes pertrahendi opportunitatem adesse ratus, simulque tyranni facinus indignatus, Lysippo Achaeorum stratego, ut Messeniis opem ferret, persuadere conatus est.

¹⁾ Plut. l. l. 12. Pausan. l. l. Locus, quo haec res a Plutarcho et Pausania narratur, indicat, eam incidisse in tempus inter Philippi conatum Philopoemenem e medio tollendi et Nabidis in Messeniam incursionem. Quod autem Plut. l. l. 2 de Philopoemene Megaris degente narrat, pluribus demum annis post, anno fere 186, id evenit, quum Megareses de Boeotorum vexationibus essent questi. Cf. XXIII, 2, 10 sqq.

²⁾ Plut. l. l. 12. Cf. Compar. Philop. c. Flamin. 3.

Ubi vero hic recusavit, dicens, prorsus amissam esse urbem, quam hostes iam tenerent, ipse Philopoemen, voluntariorum manu coacta, auxilio profectus est. Nabis autem, illum prope adesse certior factus, licet praesidio iam urbem firmasset, eius impetum non tulit, sed per aliam portam festinanter copias suas subduxit ¹⁾.

Anno 201 Philopoemen tertium strategus, quum Nabis a praedando non desisteret, expeditionem adversus hunc suscipere statuit, Tegeaque opportunissimus, quo copias cogeret, ei visus est locus.

Propter ingentem autem tyranni exploratorum numerum strategemate usus est ²⁾. Omnium urbium Achaicarum intervalla reputavit, et vero perpendit, quarumnam copiae eadem via Tegeam venire possent. Deinde epistolas ad omnes urbes scripsit, easque ad remotissimas ita dedit, ut harum quaeque non solum ad se scriptam epistolam acciperet, verum etiam epistolas scriptas ad alia oppida, in eadem atque ipsa via sita, sed minoribus intervallis a Tegea distantia.

In iis autem epistolis, quae primum traderentur, ad urbium magistratus scripta erant haec: „Ubi acce-

¹⁾ Minus probabile Pausan. VIII, 50, 5. ἀφικόμενον δὲ εἰς τὴν ὑστεραίαν στρατιᾷ Φιλοποίμενος ἐξέπεσεν (ὁ Νάβις) ὑπόσπονδος ἐν Μεσσήνης.

²⁾ Polyb. XVI, 36.

peritis has literas, protinus curatote, ut, qui per aetatem arma ferre possunt, cum armis, et quinque dierum cibariis, et pecuniae quinque drachmis quam primum omnes in forum congregentur. Postquam, qui praesto erunt, convenerint, his assumtis, ad proximam urbem ducitote. Quo ubi adveneritis, epistolam loci magistratui inscriptam traditote, eiusque argumento obtemperatote.”

Scripta autem erant in hac eadem atque in prioribus, urbis tantum nomine mutato. Hoc modo illud efficiebatur, ut nemo compertum haberet, ad quam expeditionem vel ad quale inceptum apparatus ille fieret, neque omnino quisquam alium praeter urbem proximam, quo tenderent, locum nosset. Verum omnes incerti seque invicem assumentes ad ulteriora progrediebantur. Quum vero urbes remotissimae non aequo spatio a Tegea distarent, ne omnibus illis simul, sed ut singulis habita intervalli ratione traderentur epistolae, Philopoemen curaverat. Itaque neque Tegeatis neque iis qui adveniebant, quid ageretur, scientibus, omnes simul Achaci per omnes portas Tegeam cum armis intraverunt.

Eodem die Philopoemen delectos emisit, qui, ubi circa Sellasiam pernoctassent, postero die prima luce Laconicam incursarent ¹⁾. Si autem tyranni stipendiarii suppetias advenientes negotium iis exhiberent, ad

¹⁾ l. l. 37.

Scotitam, inter Tegeam ac Spartam situm, gradum referrent. Ceterum Didascalondae Creti, quem ob fidem toti illi rei gerendae praeposuit, praecepta de ea impertivit.

Ipse vero Philopoemen, tempore coenare iussis Achaeis, Tegeaque copiis eductis, postquam per totam noctem iter continuavit, primo mane exercitum in locis circa Scotitam considerare iussit.

Qui autem Pellenae erant mercenarii, postridie a speculatoribus de hostium impetu certiores facti, confestim auxiliatum accurrentes in Achaeorum delectos invaserunt, hisque ex imperato recedentibus fidenter audacterque institerunt. Ubi vero in insidiarum loca inciderunt, consurgentibus Achaeis, mercenarii partim occisi, partim capti sunt. Tum Philopoemen Laconicam devastavit, tantumque tyranno metum incussit, ut, dum ille strategus esset, Achaeos novis incursionibus lacessere ausus non sit.

Quum deinde Romani Philippo Macedonum regi arma inferre decrevissent, auctoritate sua Philopoemen, ne a rege sollicitati una cum eo contra Romanos bellum gererent, Achaeos retinuit.

Elapso strategiae spatio, quum, ut imperium sibi prorogaretur, frustra operam dedisset¹⁾, huius repulsae

¹⁾ Optimates, quorum factioni „ad Philippum trahentium res“ (Liv. XXXII, 19) Philopoemen adversabatur, quominus rursus

ira exacerbatus denuo in Cretam transmisit, ubi Gortynii, qui tunc gravi bello premebantur, copiis suis illum praefecerunt.

Licet reprehendendus sit Philopoemen, quod, Achaeis ob Philippi Romanorumque in Graecia bellum magno in discrimine versantibus ¹⁾, patriam reliquerit, negari tamen non potest, Achaeos valde ingratos in illum fuisse, quum viro optime de ipsis merito Cycliadem hominem imperitum praetulerint ²⁾.

Ut primum Philopoemen strategia defunctus est, confestim Nabis ad hostilia rediit. Novus enim strategus Cycliades belli usus, quo excellebat Philopoemen, expers erat Achaeique praeterea, quieturum Nabim confisi, mercenarios tantum non omnes dimiserant. Quae omnia quum tyrannum ad adoriendam rempu-

strategus legeretur obstitisse videntur. Cf. Hertzberg, l. l. pg. 63 sq. Lex enim, quae, ne quis per duos annos continuos strategiam haberet, vetabat, saepius negligebatur, neque tunc eam infringere religioni habuissent Achaei.

¹⁾ Liv. XXXI, 25. Cf. Hertzberg l. l. pg. 66.

²⁾ Plut. l. l. 13 verbis: Ταῦτα μὲν οὖν κατὰ τοῦ Φιλοποίμενος, a Polybio ad Aristocratem transit; sic enim pergit: Ἡ δ' εἰς Κρήτην αὐθις ἀποδημία Γορτυνίων δεηθέντων, ὡς χοήραιντο πολεμούμενοι στρατηγῶ, διαβολὴν ἔσχεν, ὅτι τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολεμουμένης ὑπὸ Νάβιδος ἀπὴν φυγοραχῶν ἢ φιλοτιμούμενος ἀκαίρως πρὸς ἐτέρους. Verbis: Ἔσαν δὲ τινες οἱ λέγοντες, ἐτέρους τῶν Ἀχαιῶν ἠρημένων ἄργοντας, ἰδιώτην οὕτα τὸν Φιλοποίμενα χρῆσαι τὴν ἑαυτοῦ σχολὴν ἐφ' ἡγεμονίᾳ δεηθεῖσι τοῖς Γορτυνίοις κ.τ.λ. (Cf. Polyb. XXIII, 1, 7 sqq.) rursus ad Polybium respicit, qui Philo-

blicam incautam atque imparatam excitassent, iam non amplius in agris diripiendis substitit, sed oppida quoque tentavit. Quin ab eo ita continenter illo tempore bello premebantur Megalopolitani, ut se moenibus inclusos tenerent, areasque ac vias consererent, hostibus agros depopulatis, et tantum non in urbis portis tendentibus ¹⁾.

Ac Megalopolitae quidem rerum statum molestissime ferentes, proditosque se a Philopoemene esse rati, civitatem ei adimere voluerunt; at Achaei, quos ingrati iam sui in Philopoemenem animi poenitebat, impedi-
verunt, misso Megalopolin Aristaeno stratego ²⁾, qui, etsi Philopoemenis in gerenda republica adversarius ³⁾, damnationem eam ad effectum adduci non sivit (198).

Interea Philopoemen in Creta cum Gortyniis non apertum et liberale bellum gessit, sed Cretensem bellandi morem secutus, eorumque artificiiis et dolis, latrociniis et insidiis contra ipsos usus, brevi demonstravit, eos,

poemenis in Cretam profectionem non vituperabat. In sequentibus quoque duorum eorumque diversorum fontium vestigia apparent.

¹⁾ Plut. l. l. 13 ex Aristocrate, rem augere videtur; quatenus haec vera sint, difficile est coniectu. Cf. Liv. XXXI, 25. XXXII, 19.

²⁾ Liv. l. l.: „Cycliadem — expulerant [Achaei], Aristaenus — praetor erat.”

³⁾ Romanorum partibus Aristaenus faverat.

tamquam pueros, ineptas atque inanes adversus veram peritiam fallacias fingere ¹⁾).

Quum rebus in Creta gestis magnopere inclaruisset, tandem post sex annorum absentiam, anno 193, in Peloponnesum redux ²⁾, bellum inter Nabim et Romanos Achaeosque exortum esse cognovit ³⁾).

Achaei enim anno 198, auctore imprimis Aristaeno, a foedere cum Philippo ad Romanorum transierant societatem.

Secundum haec Philopoemen multos circumiacentes pagos a fide erga Megalopolitanos dimovit, λέγειν διδάξας, ὡς οὐ συνετέλουν οὐδὲ ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἐκείνων, καὶ λεγούσαις ταῦτα φανερώς συνηγωνίσατο καὶ συγκαταστάσασε τὴν πόλιν ἐπὶ τῶν Ἀχαιῶν ⁴⁾).

¹⁾ Plut. l. l. 13. De rebus a Philopoemene in Creta gestis singillatim nihil novimus. Cf. Hoeck Kreta III, 468.

²⁾ Pausan. VIII, 50, 5 duas, quae apud Plut. l. l. 13, 14 exstant, diversas narrationes ita coniungit, ut Philopoemenem propter popularium iram in patriam rediisse scribat: ποιουμένων δὲ ἐν ὀργῇ διὰ τὴν ἀποδημίαν τῶν Ἀρκάδων αὐτόν, ἐπάνεισιν ἐκ Κρήτης.

³⁾ Plut. l. l. 14.

⁴⁾ Plut. l. l. 13 qui dicit, Philopoemenem hoc fecisse παρορώμενον ὑπὸ τῶν πολιτῶν. Est haec res valde obscura, cuius accuratam apud antiquos scriptores expositionem requirimus; quare, num fide digna sit Plutarchi narratio, statuere non licet. Videtur tamen hac in re Philopoemen studio omnium foederatorum iura aequandi potius quam odio in patriam motus fuisse. Cf. Hertzberg l. l. pg. 159. Nam quatuor tantum annis post, Lacedaemone subacta, quam bene Megalopolitanis vellet satis ostendit. Immerito Nissen, l. l. pg. 286 totam rem in dubium vocare videtur.

Nabis a T. Quinctio Flaminio, anno 195, superatus at non profligatus ¹⁾, ubi primum Romanorum copiae e Graecia decesserant (194), bellum instauraverat, iamque anno 192 vehementissime Gythium ²⁾ expugnare aggressus est. ³⁾

Achaei, quibus post pacem cum tyranno compositam orae Laconicae maritimae patrocinium erat mandatum, obsessis praesidium miserunt, simulque Romae per legatos, quid porro faciendum censeret senatus, explorarunt.

Romani, nuntiata tyranni rebellionem, classem, qua A. Atilius Serranus praetor cum copiis in Graeciam traiceret, exornarunt.

Legatis quum a senatu ambiguum responsum redditum esset, Sicyonem concilium convocarunt Achaei, aliosque legatos miserunt, a T. Quinctio, ut ipsos consilio iuaret, petituros. Hic enim princeps legatorum,

¹⁾ Errat. Plut. l. l. 15, Flam. 13, dicens: T. Quinctium Flaminium Nabidi pacem concessisse φιλονεικία καὶ ζηλοτυπία τῶν φιλοποιμένων τιμῶν, ὃν περὶ ἐκείνον τὸν πόλεμον ἔργα θαυμαστά τόλμης καὶ δεινότητος ἀποδειξάμενον ἴσα τῷ Τίτῳ κωδαινόντες Ἀχαιοὶ καὶ τιμώντες ἐν τοῖς θαύτοις ἐλόπον ἐκείνον, tunc enim Philopomen adhuc in Creta degebat.

²⁾ Emporium ad sinum Laconicum, τὸ τῆς Σπάρτης ἐπέκειον. Strabo VIII, 5, 2. Anno 195 cum tota maritima Laconicae ora Nabidi erat ademptum.

³⁾ Liv. XXXV, 25.

quos, ut animos a defectione deterrent, miserat senatus, in Graecia versabatur.

Achaei quidem tantum non omnes tyrannum quam primum bello petendum esse statuebant, quum vero per literas T. Quinctius, ut praetorem classemque Romanam opperirentur, quae obsidione maritima Gythium liberaret, suaderet, concilium Philopoemenis, quartum eo anno ob periculum a Nabide imminens strategi ab Achaeis creati, opinionem exploravit.

Qui quoniam metuebat, ne cunctando Achaei una cum Gythio praesidium quoque, quo firmarant illam urbem, perderent, arma continuo Nabidi inferendi auctor fuit. Cognita incluti viri sententia, bellum statim suscipi omnes iusserunt.

Id agens, ut commeatum obsessis subveheret eosque obsidione liberaret, Achaeorum naves Philopoemen ornavit. Tyrannus contra, cui classem, anno 195, pacem ei concedentes Romani ademerant¹⁾, naves nonnullas novas, quibus Gythii portum custodiret, aedificandas curaverat. Iam vero, num illae satis veloces essent, experiri cupiens, militesque ac nautas exerciturus, quotidie in alto pugnas simulatas instituebat.

Rerum navalium plane ignarus Philopoemen, belli terrestri peritiam ad rem mari quoque bene gerendam

¹⁾ l. l. 26.

suffecturam sibi persuadebat, quae vero opinio valde eum fefellit.

Aegii in navalibus quadriremis asservabatur, quae, octoginta ante annis, Alexandri, Crateri filii ¹⁾, uxore Nicaea Naupacto Corinthum traiciente, capta erat. Hanc, etsi iam valde rimosam et putridam, instruendam armandamque curavit, qua navi praetoria Tiso Patrensis classis praefectus uteretur. Quum Nabidis classis in alto Achaeorum naves adorta esset, primo statim impetu Tisonis navis, quae ne placidae quidem navigationi apta erat, submersa est, ita ut ii, qui ea vehebantur, in hostium venirent potestatem. Quod ubi a ceteris est animadversum, confestim omnes fugae se dederunt; ipse Philopoemen in scapha piscatoria Patras evasit ²⁾.

¹⁾ l. l., ubi post verba „Crateri uxorem” sine dubio „filii” excidit. Nicaea enim illa uxor fuit Alexandri, Crateri minoris filii, Corinthi principis. Plut. Arat. 17. Cf. Schorn, *Gesch. Griech. von der Entsteh. des ätol. und achäis. Bundes bis auf die Zerstör. Korinths*, pg. 271. Trog. Pomp. prol. 26 bellum inter Alexandrum illum et Antigonom Gonatam memoratur. Ceteroquin nihil ea de re compertum habemus. Plut. l. l. 14 parum accurate dicit: δι' ἐπὼν τεσσαράκοντα κατασπάσας.

²⁾ Pausan. VIII, 50, 5 non inepte Homerum citat, qui II. II. 612 sqq. Arcades navigationis ignaros fuisse ita testatur:

αὐτὸς γὰρ σπιν δῶκεν ἀναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
 νῆας εὐσέλμους, περὶαν ἐπὶ οἴνοπα πόντον,
 Ἄτρείδης· ἐπεὶ οὐ σπιν θαλάσσια ἔργα μεμήλει.

Philopoemen, belli fortunam variam esse minime ignorans, clade illa maritima haudquaquam percussus fuit, quum speraret fore ut mox turpitudinem fugae virtute deleret.

Nabis Achaeorum exscensionem iam non amplius metuens ¹⁾, ut a terra quoque ad Gythium aditus intercluderet, tertiam copiarum partem circa Acrias, qua facillime hostes accedere poterant, stativa ponere iussit. Quum vero multis tabernacula non suppetere, casas hi arundineas fronde tectas fecerunt.

His compertis Philopoemen incautum hostem opprimendi occasionem non dimisit. Naviculas, quas quam potuit occultissime ad oram Argivam coëgit, expeditos milites conscendere iussit. Inde secundum litus ad promotorium, a quo haud procul distabant hostium castra, navigavit, ubi quum cum suis escendisset nocte Lacedaemonios incendio est adortus. Vigiles, ne ullum quidem periculum suspicati, sommo indulserant; per militum igitur casas prius undique flamma effusa est, quam hostem adesse quisquam animadvertit. Qui ex igne effugerunt ab Achaeis necati sunt, paucissimi tantum in maiora castra ad Gythium evaserunt ²⁾.

Falso idem rem ita proponit ac si Romani huius belli maritimi participes fuissent.

¹⁾ Liv. l. l. 27.

²⁾ Plut. l. l. 14. Pausan. l. l.

Tum, nulla mora interposita, Philopoemeni Laconici agri partem, quae Megalopolitarum finibus adiacet, devastavit, praedaque ingenti potitus, ante in Arcadiam rediit, quam Nabidis copiae, quae Achacos repellerent, adventarent.

Tegeam deinde Achaeorum copiis coactis, ipsam Spartam aggredi statuit, hoc modo sperans fore ut tyrannum a Gythii obsidione averteret. Eodem vero die, quo ad Carias progressus in agro hostili castra posuit, Lacedaemonii Gythio potiti sunt, cuius rei ignarus Philopoemen, ad Barbosthenem montem, decem millia passuum a Sparta distantem, processit.

De hostium irruptione certior factus Nabis, quum illos Pyrrhi, quae dicebantur, castra occupare velle suspicaretur, ipse cum expeditis hunc locum praecipere properavit. Tum Achaeis obviam tetendit.

Longo hi, ut in via angusta, procedebant agmine, quod ab equitibus maximaque stipendiariorum parte cogebatur ¹⁾. Tunc autem rerum eventus Philopoemenis expectationem dupliciter fefellit, quod et Pyrrhi castra praesidio iam tenebat tyrannus, et Lacedaemonii, quos in postremos suorum invasuros esse expectarat Achae-

¹⁾ Falso Pausan. l. l. ἦσαν δὲ ἄλλως μὲν ἀγαθοὶ (οἱ Ἀρκάδες, quo nomine saepius indicat τοὺς Ἀχαιοὺς) τὰ ἐς πόλεμον, ἀριθμὸν δὲ οὐ πολλοί.

orum strategus, primo ipsius agmini imminabant. Contra quos levis armaturae auxilio, quoniam in locis inaequalibus pugnandum foret, opus esse animadvertens, constitutis signis, sagittarios Cretenses equitesque Tarentinos primo agmini opem ferre iussit ¹⁾.

Rupe occupata castrisque ibi magna cum difficultate, ut in solo confragoso, positis, ex loci ingenio ea firmavit. Nox prius oborta est quam consereretur proelium. Quum vero quingentos tantum passus Lacedaemonii ab Achaeis distarent, atque ex eodem rivo subter rupem illam fluenti utrisque aquandum esset, postridie certe ad tuendos aquatores armis certandum fore praevидit Philopoemen. Nocte igitur illa magnum cetratorum numerum in valle, ubi prae rupe interiecta ab hostibus conspici non poterant, in insidiis collocavit.

Ubi illuxit et hostium aquatores cum levis armaturae praesidio ad torrentem accedebant, Achaeorum expediti milites cum his arma contulerunt ²⁾.

Postquam aliquamdiu ancipiti Marte pugnatum est, Achaeorum mercenarii, uti iis a Philopoemene imperatum erat, terga vertentes hostes in insidias pellexerunt.

Cetrati, qui in valle delitescabant, iam repente prosilientes, in hostes pugna fatigatos fugientibusque

¹⁾ Liv. l. l. 28.

²⁾ l. l. 29.

incomposite instantes irruerunt, multosque primo impetu trucidarunt. Ceteri, statim praecipiti fuga castra repentes, plerique interfecti vel capti sunt.

Philopoemen, quod propter locorum iniquitatem hostium castra tentare non auderet, suos ab insectatione revocavit. Quo vero ducem e castris eliceret, strategemate usus est; stipendiariorum aliquem tamquam transfugam Nabim adire atque ei nuntiare iussit: „postridie Achaeos ad Eurotam castra promoturos, ut et reditu in urbem et ab urbe com meatu tyrannum prohiberent.” Idem, si posset, animos ad defectionem a tyranno sollicitaret. Neque Philopoemenem spes fefellit.

Postridie enim Nabis mercenarios et equites ante castra constituit, ipse vero cum ceteris copiis velut ad proelium egressus, citato agmine Spartam duxit. Quod ubi animadvertit Philopoemen, equitatum omnem et mercenarios Cretenses in hostes ante castra collocatos impetum facere iussit ¹⁾. Hi, a tyranno se destitutos cernentes, intra castra confugere conati sunt, quum vero omnes Achaeorum copiae celeriter accederent, perterriti inceptum illud missum fecerunt, et suos, qui in via angusta et proclivi aegre procedebant, assequi festinarunt.

¹⁾ l. l. 30.

Confestim Achaeorum cetrati hostium castra ceperunt compilaruntque, ceteri fugientibus instantes progressi sunt. Simul ac novissimos a tergo adorti sunt, armorumque strepitus a primo agmine est exauditus, omnes tyranni milites, abiectis armis, in silvas viam utrimque tangentes dilapsi sunt.

Philopoemen, stipendiariis ad urgendos hostes emissis, ipse cum gravi armatu expedito itinere progressus, appetente nocte ad Eurotam castra posuit. Quum mercenarii, prima vigilia ab hostium insectatione redeuntes, Nabim cum nonnullis aliis Spartam effugisse, reliquos autem incrimos per silvas palari afferrent, ipse strategus cum delecta manu ex iis militibus, qui cibo ac quiete iam satis vires recreaverant, eaque gladiis tantum armata, profectus est, atque eos iuxta vias, quae Pharas et Barbosthenem ferebant, in insidiis collocavit.

Vesperascente die Lacedaemonii paulatim ad silvae oram redire ausi, ut primum Achaeorum castra, quae e fulgentibus ignibus agnoscebant, praeterierunt, nihil iam amplius periculi metuentes, singuli in vias apertas prodierunt. Quorum plurimi in Achaeorum insidias incidentes perierunt, alii vivi capti sunt, ita ut tyrannus ea clade tres minimum copiarum partes amiserit ¹⁾.

¹⁾ Liv. l. l. 29. Cf. Plut. l. l. 14.

Deinde Philopoemen, quum Nabis Sparta egredi non auderet, per totum fere mensem Lacedaemoniorum agros depopulatus est. Oppida Laconicae tantum non omnia ad Achaeorum partes transierunt.

Domum autem redeuntem victorem ingenti laetitia omnes exceperunt, eximiis illum laudibus extollentes, atque ob res adversus Nabim gestas ipsi adeo T. Quinctio Flaminino anteponentes ¹⁾, quippe qui, etiamsi tyrannum opprimere posse videretur, pacem ei concessisset. Quod T. Quinctium, utpote gloriae studiosissimum, clam offendit ²⁾. Hic enim ab Achaeis se, ut Romanorum consulem, diligentius quam Arcadem coli postulabat, et beneficiis se illum longe superare existimabat, quod ipse Graeciae regiones, quae Macedonibus servierant, uno praeconio liberasset ³⁾.

1) Iustin. XXXI, 3.

2) Livius popularis sui in Philopoemenem invidiam, quam XXXV, 47 tangit, hic silentio praetermisit.

3) Plut. l. l. 15.

CAPUT III.

Ceterae res a Philopoemene gestae usque ad bellum Messenium (192—184).

Nabis iam in summo discrimine versabatur, neque profecto Philopoemen vires prope fractas reficiendi spatium ei dedisset, sed protenus eas confecisset, nisi T. Quinctius, Philopoemenis gloriae invidens, victoris cursum stitisset. Legatus enim, mandatis, quae a senatu habebat, usus, auctoritatem suam interposuit, Achaeisque patrum iram comminatus, inducias eos cum tyranno inire coëgit ¹⁾. Nabis, opes suas augendi

¹⁾ Plut. l. l. et Pausan. l. l. bella anno 195 et anno 192 adversus Nabim gesta confundunt, secundo quoque Romanos interfuisse scribentes. Inde nonnullorum scriptorum de prioris belli exitu

tempore non dimisso, Aetolorum auxilium imploravit, qui tamen, antequam induciarum dies exiit, perfidiose eum pessumdederunt.

Mille enim milites auxiliarium specie Spartam miserunt duce Alexameno, tyrannum interficere urbemque foederi Aetolorum adiungere clam iusso. Alteram mandati partem Alexamenus peregit, alteri exsequendae par non fuit. In mercenariorum conspectu Nabis oppressus et trucidatus est, quod tam Lacedaemonios quam stipendiarios omnes consternavit ¹⁾. Quodsi igitur Alexamenus, opportunitate strenue usus, praesidia per urbem disposuisset, militesque severo imperio coërcens ac moderate se gerens, civibus fiduciam fecisset, antiquae hi necessitudinis memores, sponte, ut videtur, Aetolis se adiunxissent. Verum omnibus hisce neglectis, caede perpetrata, ipse cum paucis in tyranni aedes properavit, ibique, divitiarum avidus, omnia perscrutatus est; quod ducis exemplum secuti, ceteri compilaturi in domos irruerunt.

narratio fluxit, quam affert Livius XXXIV, 41: „Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis; diuque cunctatum, quum Aetolorum auxilia expectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto; eo proelio victum, castrisque exutum pacem petisse: quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.”

¹⁾ Plut. l. l. Pausan. l. l.

Spartiatæ, quum interea ex timore se recepissent, ad arma concurrerunt, atque in hostes dispersos impetum fecerunt. Horum, caesis plerisque, pauci, qui Tegeam et Megalopolin fugerunt, ibi a civibus, odio erga Aetolos percitis, comprehensi venierunt.

Superatis hostibus, dissensiones civiles Lacedaemoniorum rempublicam miscere coeperunt, quum duæ factiones, quarum alteram, qui a tyranno steterant, alteram prisca cives efficiebant, de principatu inter se certarent. Philopoemen autem, ne alter Nabis Spartaæ rerum potiretur, prohibuit. Anceps adhuc factionum certamen erat, quum inopinatus cum copiis ad urbem accessit. Postquam Lacedaemoniorum principes ad se vocavit atque orationem habuit Philopoemen, ab iis, qui reipublicæ bene cupiebant, custodem se illum libertatis habituros sperantibus, libenter exceptus est, mercenarios autem metus invasit, quod eodem tempore A. Atilius classem quatuor et viginti quinqueremium ad Gythium appulit (192) ¹⁾.

Ita tandem, post multos irritosque conatus, Achæis societati suæ Lacedaemonios adiungere contigit; de Spartiatarum autem institutis legibusque nihil immutarunt. Facinore vero illo mirifice Philopoemenis gloria

¹⁾ Liv. XXXV, 37.

apud Achaeos aucta est, qui iis tantae auctoritatis atque potentiae urbem acquisivisset ¹⁾.

Quam primum Antiochus Syrorum rex, arcessentibus Aetolis, ut opem ipsis adversus Romanos ferret, in Graeciam traiecit, Elei ac Messenii statim illius partes sunt secuti. In compluribus quoque foederis Achaici oppidis Antiochi adventus rerum novarum studium excitavit. T. Quinctius igitur, ut Romanorum commoda tueretur, Aegium profectus est, ubi Syrorum Aetolorumque legati in conventu adfuerunt. Illi infinitas regis copias, hi suam bellandi virtutem iactarunt, cui Romani victoriam ad Cynosephalas de Macedonibus reportatam deberent; T. Quinctium etiam universumque populum Romanum conviciis consecrati sunt. Nihilominus hoc tantum rogarunt, ut Achaeci armis non interessent.

Postquam autem legatus Romanus eorum postulato in concione adversatus est, ut repudiaretur illud, suavitatem etiam Philopoemen, quem, odio in T. Quinctium motum, patriae causam proditurum falso putarant. Quin illius imprimis auctoritate factum est, ut Achaeci non solum in foedere cum Romanis manerent, verum etiam Antiocho atque Aetolis bellum indicerent. Largiendo tamen Antiochus in nonnullis urbibus Achaicis, Co-

¹⁾ Plut. l. l. Pausan. l. l. 51, l.

rinthi, Aegii, Patris, alibi, multorum animos sibi conciliavit; seditiones ibi ortae sunt, quibus tandem Romani intercedentes finem imposuerunt.

Lacedaemonii quoque foederis Achaici legibus se obstrictos esse aegre ferebant, dedecori hoc sibi ducentes ¹⁾. Imprimis, ut videtur, delotae tyrannidis fautores praesenti rerum statui adversabantur, qui, id agentes, ut respublica, libertatem denuo consecuta, agri partem, quam cedere debuerat, recuperaret, cum Antiocho atque Aetolis de auxilio sibi ferendo agere coeperunt. Anni 191 initio, Diophane Diaei filio Megalopolitano apud Achaeos strategia fungente, ea evenerunt.

Aemulari hic Philopoemenem, quo duce expeditionibus adversus Nabim interfuerat, atque imperatoria laude insigniri cupiens, ad populum tulit, ut tumultus Sparta exorti vi comprimerentur ²⁾. Quum T. Quinctius, qui eo tempore in Peloponneso versabatur, in eandem iret sententiam, tantumque auctoritate valeret, ut stratego rogatio perferretur, mox ambo cum Achaeorum exercitu ad bellum Lacedaemoniis inferendum sunt profecti.

¹⁾ Cf. Hertzberg, l. l. pg. 144.

²⁾ Pausan. l. l. non ut solet Plutarchum sed alium ducem secutus, in errorem inductus est. Dicit enim, T. Quinctium Flaminium et Diophanem id Lacedaemoniis crimini dedisse, quod novas res contra Romanos moliti essent, et T. Quinctium Flaminium Ῥωμαίων τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα ἡγεμόνα vocat.

Hac vero opportunitate Philopoemen rursus praeclarum facinus edidit ¹⁾. Primo placare Diophanem est conatus, eum monens, temporis conditionem postulare, ut, rege Antiocho et Romanis cum tantis copiis in Graccia belligerantibus, strategus huc animum adverteret, neque res domesticas commoveret, sed in quibusdam suorum delictis conniveret. Quum vero Diophanes illius vocem sperneret, aegerrime ferens Philopoemen Spartam tetendit, atque Achaeorum strategum et legatum ²⁾ Romanorum, privatus ipse, ea urbe exclusit ³⁾, restinctisque, qui ibi exorti erant, motibus, Lacedaemonios rursus Achaeorum reipublicae adiunxit, quo facto, ne ad extrema iura decurreretur, prohibuit.

Ob haec merita et ob res in utrumque tyrannum gestas Spartiatae, domo et facultatibus Nabidis tyranni venditis, centum ac viginti talenta inde effecta Philopoemeni dono dare decreverunt ⁴⁾. Quum vero nullus Spartiatarum cum tali viro de accipiendo dono colloqui vellet, hospitem eius Timolaum ad hoc negotium

¹⁾ Cf. Plut. l. l. 16, ubi Aristocratem secutus est.

²⁾ Plut. l. l. falso τὸν Ὑπατον dicit, quod Aristocrati, quo hoc loco usus est, tribuendum videtur. Polybius accuratius scribit.

³⁾ Plutarchus l. l. vocat: ἔργον οὐ νόμιμον οὐδ' ἀπικριβωμένον ἐκ τῶν δικαίων, ἀλλὰ μέγα. Et sane facinus illegitimum erat, quod tantum generosa, ob quam perpetratum est, causa excusari potest.

⁴⁾ Plut. l. l. 15. Polyb. XXI, 15, 1—7. Cf. Schorn l. l. pg. 290. Keil in *Ersch-Grüder Allgem. Encykl.* i. v. *Philopömen*, n. 45.

peragendum elegerunt. Hic autem, quia eius gravitatem in congressibus et simplicitatem vitae et mores, qui neuiquam adiri neque capi pecunia possent, prope cognoverat, semel atque iterum rei mentionem facere ausus non est. Tertium profectus, quum tandem Spartiatarum donum Philopoemeni obtulisset, atque hic illius nuncium praeter expectationem benigne audivisset, magnopere eo gavisus est Timolaus, propositum se assecutum esse existimans. Philopoemeni autem post paucos dies Spartam se venturum esse dixit, omnibus enim civibus pro munere illo se gratias agere velle. Secundum haec igitur Spartam venit et in contionem vocatus: „Lacedaemoniorum erga ipsum voluntate magnopere se delectari,” ait, „at se iis suadere, ne amicos et probos viros, quorum virtute gratis frui liceret, pecunia sollicitarent; verum ut malevolos quique rempublicam in senatu miscerent, pretio mercarentur et corrumperent, ut isti, accepta pecunia ad silentium compulsi, ipsis minus molesti essent ¹⁾); inimicorum enim potius quam amicorum loquendi libertatem esse tollendam.”

Brevi post cladem Antiocho ad Thermopylas a M^o Acilio Glabrione consule illatam, Elei ac Messenii liber-

¹⁾ Verba Pausaniae VIII, 51, 1: ταῦτα δὲ ἐς Τιμόλαον αὐτῷ λέγουσιν ὑποσημαίνεσθαι corrupta esse videntur.

tate privati sunt (191), utpote qui a Syris stetissent. Achaeis enim ex pacto Romani populos illos vel invitos foederi adiungendi potestatem fecerant. Elei, aliquamdiu cunctati, tandem sua sponte, spreta Romanorum intercessione, ad Achaeorum foedus accesserunt; Messenii vero, Romanorum potius auxilio quam suis viribus confisi, in contumacia perstiterunt. Neque T. Quinctius, quem, ut intercederet, Messenii in angustias adducti per legatos rogarunt, eorum spem destituit, sed, ut primum Diophanes Achaeorum strategus Messenen vi expugnare paravit, festinanter ille eo profectus, ambas partes ad se vocavit. Messenios quidem exsulis in patriam reditum concedere Achaeorumque foederi se adiungere iussit, sed simul, si deinde ab Achaeis inique secum agi censerent, vel qua de re controversiae ipsis cum sociis illis exstitissent, ut se arbitro uterentur, monuit ¹⁾.

Quum vero propter reductos exsules mox novae turbae in Messenia essent exortae, et metuendum esset, ne Messenii denuo ab Achaeis deficerent, Philopoemen, tumultui se interponens, res composuit, quo effecit, ut anno 190, Diophane adhuc strategia fungente, Achaeorum foedus totam Peloponnesum complecteretur.

¹⁾ Liv. XXXVI, 31.

Ex illo autem tempore Romani, Achaëis ob-
trectantes, non solum, quominus horum republi-
ca deinde augetur, obstiterunt, sed ne intra Pe-
loponnesi quidem fines diu pace eos uti passi sunt,
id nimirum agentes, ut, rerum motibus subinde
excitatis, ipsi, intercedendi opportunitates nacti,
Achaëorum potestati officerent et tandem iis leges
scriberent.

Mox senatus Achaëici foederis sanctitatem parum se-
curare ostendit. Quum enim Lacedaemonii, missis Ro-
mam legatis, peterent, ut maritima sibi restituerentur
loca et remitterentur obsides, quos a Nabide T. Quinc-
tius acceperat, senatus, quamvis e foederis legibus sin-
gulis civitatibus cum exteris populis agere non liceret,
Lacedaemoniorum tamen legatos admisit; obsidibusque
remissis, simul mirari se patres significarunt, quod exsu-
les Spartiatae non reducerent, quoniam libera esset
eorum respublica. Praeterea M'. Acilius Glabrio consul
atque T. Quinctius Flaminius, exsulum causam tueri
iussi, anno 190 Aegii in Achaëici concilii conventu auc-
tumnali adfuerunt, ibique ut reditus illis concederetur
petierunt.

Quorum postulato ut obtemperarent Achaëi quum
suaderet Aristaenus Megalopolitanus, admoneretque eos,
ut non modo tunc sed semper quaecumque Romanis
placerent omni modo comprobarent nullaque in re

illis resisterent ¹⁾, Philopoemen rursus se fortem ac strenuum libertatis propugnatorem praestitit. Non enim odio erga exsules motus, sed id agens, ut ipsius Achaeorumque opera, non vero in T. Quinctii vel populi Romani gratiam, illi restituerentur, legatis pro contione adversatus est ac, ne voti compotes fierent, prohibuit ²⁾.

Aristaeno, Achaeos Romanis, quibus minime pares essent, repugnare non debere, contendenti respondens: „ne tantam sibi”, ait, „ignorantiam tribueret, ut perspicere non posset, neque quanto opere Romanorum Achaeorumque republicae inter se differrent, neque quantum illorum opes horum potentiam exsuperarent; sed ferente natura, ut potentissimus quisque semper inferioribus durius utatur, utrum”, inquit, „conducit potentiorum impetum adiuvari, et nullum iis impedimentum afferre, ut quam primum gravissimorum iussorum periculum faciamus, an contra, quatenus possimus, obluctantes, illorum impetum retardare, atque potentiae acerbiter quodammodo continere? praesertim quoniam Romani adhuc saltem, ut ipse ais, Aristaene, plurimi fecerunt iusiurandum et foedera et fidem erga socios conservare. Quod si autem

¹⁾ Polyb. XXV, 9. 9a. Cf. Drumann, *Ideen zur Gesch. des Verfalls der griech. Staaten*, pg. 472.

²⁾ Plat. l. l. 17. Pausan. l. l.

ipsi, de iuribus nostris male existimantes, e vestigio, prouti captivi, cuilibet imperato faciendo paratos nos ipsos praestiterimus, quid differet Achaeorum gens a Siculis et Tyanis ¹⁾, quos iam diu servire manifestum est? Idcirco oportere inquit Achaeos aut concedere hocce, nihil valere iustitiam apud Romanos, aut, si illud dicere non auderent, iure suo uti; non vero se ipsos prodere et proicere, quippe qui maxima ac pulcherrima praesidia contra Romanos haberent. Atque aliquando quidem adventurum Graecis diem illum, quo omne imperatum coacti facere deberent, se plane cognoscere aiebat; verum utrum quam primum, an contra, quam tardissime, videre illum velimus? profecto, ut videtur, quam tardissime. Hac ipsa igitur in re Aristaenum a se ipso in republica dissidere aiebat; etenim illum quam primum fatum impletum conspicere studere, et illud pro viribus adiuvarere; ipsum vero eidem reniti, et, quoad posset, id propulsare ²⁾."

Et sane, Aetolis a M. Fulvio Nobiliore consule devictis, soli supererant omnium Graecorum Achaei, qui, ut a Romanis pares haberentur, iure petere possent. Non enim, ut ceteri, Romanorum beneficio vel

¹⁾ Nomen corruptum; fortasse legendum pro Τυανών (Polyb. XXV, 9b, 4): Τυρρηνών vel Ταρρηνίων.

²⁾ Polyb. l. l. 9b, 1—7. Pausan. l. l.

praesidio libertatem acceptam referebant, sed suis adhuc viribus steterant. Ad tuendam autem in perpetuum libertatem adversus populum, qui, amplissimo imperio inhians, omnia opprimeret, Achaeorum opes non sufficiebant. Ipsorum quoque imprudentia, ac paene continuae, quae iis cum Lacedaemoniis intercedebant, contentiones sociis illis praepotentibus crebro auctoritatis suae in Peloponnesi rebus interponendae opportunitatem afferebant.

Lacedaemoniorum respublica ab exsulis sollicitabatur, quorum permulti in vicis Laconicae orae maritimae degebant, quam Lacedaemonii anno 195 totam cedere debuerant. ¹⁾ Illi moleste etiam ferentes, se omnino a mari interclusos esse, emporioque, quo merces aliunde advectas reciperent, carere, anno 189 vicum Lan ²⁾ ad mare situm subito nocte aggressi sunt, metuque percussis incolis, quippe qui nihil tale expectassent, facile ceperunt. Ubi vero ipsi ex terrore se receperant, primo mane ad arma concurrerunt Lacedaemoniosque post brevem pugnam eiecerunt. Metuentes tamen, ne Lacedaemonii incursiones iterarent, eorum locorum incolae Lacedaemoniorumque exsules, missis ad Achaeos legatis, horum auxilium implorarunt. Philopoemen, qui

¹⁾ Liv. XXXVIII, 30.

²⁾ Cf. Pausan. III, 24. Strabo VIII, 5, 4. ed. Kram.

tunc quintum strategia fungebatur, exsulis maxime cupiebat ¹⁾); concilio igitur convocato, eo referente, decretum est: „Quum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quintius et Romani Laconicae orae castella et vicos tradidissent, et quum abstinere his ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, caedesque ibi facta; qui eius rei auctores affinesque essent nisi dederentur Achaeis, violatum videri foedus.”

Tum, nulla mora interposita, Lacedaemoniis Achaei per legatos, ut illos sibi traderent, imperarunt. Qui quum iussum illud animo iniquissimo ferrent et metuerent, ne Philopoemen, si hoc impetrasset, etiam exsules reduceret, irae indulgentes, triginta eorum virorum, qui cum Philopoemene de restituendis exsulis consentire censebantur, neci dederunt, atque a foedere Achaico desciverunt. Praeterea, missis continuo ad M. Fulvium consulem legatis, rogarunt eum, ut, Cephallenia, ubi tunc degebat, in Peloponnesum profectus, Spartam in fidem ditionemque populi Romani reciperet.

Quibus de rebus Achaei a legatis suis certiores facti, cunctis suffragiis, arma adversus Lacedaemonios movere constituerunt ²⁾. Primo tamen res magnas non ges-

¹⁾ Liv. l. l. 31.

²⁾ l. l. 32.

serunt, sed tantum Lacedaemoniorum agros tam excursionibus quam incursionibus diripuerunt. Ne acrius statim bellum persequerentur, tum hiems prohibuit, tum fortasse, quod eo tempore Aethienses rerum domesticarum cura districti essent.

Ad illud usque tempus Aethiense concilia semper Aegii habita erant, quod, ut aequitati repugnans, quum abrogare studeret Philopoemen, iam, anno 189, legem promulgavit, ut in ceteras quoque foederis Aethiense urbes deinceps concilia convocarentur¹⁾. Id enim agebat, ut Aethiense, quae, ut parva regio, nimia auctoritate fruebatur, circumscriberetur potentia, auctaque sociorum aequalitate, foedus firmaretur. Mutatio ab eo proposita aptissima sane erat ad ceteras civitates, se adhuc quodammodo sperni ratas, arctius cum foedere coniungendas, et ad emendandam foederis rationem. Aethienses tamen, acre hoc ferentes, M. Fulvium consulem, ut ipsorum ius tueretur, rogarunt, auctoribus imprimis, ut videtur, Aristaeo et Diophane, Philopoemeni obtrectantibus. Postquam M. Fulvius in Peloponnesum traiecit, demiurgi, Aethiense causae faventes, Aegium concilium edixerunt, ubi coram consule de Philopoemenis rogatione ageretur, Philopoemen vero strategus Argos convocavit, quo quum longe

¹⁾ l. l. 30.

plurimos se conferre animadverteret Fulvius, ipse quoque, licet Aegiensibus favens, eo profectus est. Quominus autem Philopoemenis rogatio perferretur, prohibere non potuit.

Tum Elin Achaici concilii conventus edictus est, in quo et M. Fulvius et Lacedaemoniorum legati adfuerunt. Itaque quaestione de Achaeorum Lacedaemoniorumque controversiis proposita, postquam aliquamdiu ambae partes satis vehementer verbis inter se contenderunt, tandem consul, quo magis Peloponnesii Romanorum arbitrio obnoxii fierent, eos ad senatum delegavit, interea pace uti iubens. Utriusque igitur gentis legati Romam profecti sunt; Achaeorum autem legationi Diophanes et Lycortas Megalopolitani praeerant. Quos legisse mox Achaeis poenitendi locus fuit; illi enim, quippe diversa capessendae reipublicae consilia habentes, orationes prorsus contrarias in senatu dicendo, Achaeorum causae valde nocuerunt. Diophanes, Romanorum gratiam appetens, senatus in Peloponnesi rebus arbitrium agnoscens, ut Achaeorum Lacedaemoniorumque controversias dirimerent, patres rogavit; Lycortas, Philopoemenis intimus sectamque eius secutus, Romanos Achaeorum, utpote liberae gentis, rebus iure se immiscere negans, ne his, quominus decreta sua exsequerentur, obstarent, flagitavit.

Senatus, ut discordiam in Peloponneso aleret, tam

anceps dedit responsum, ut alium ei Achaei, Lacedaemonii alium sensum tribuerent; Achaei veniam sibi poenas a Lacedaemoniis repetendi datam esse rati sunt.

Philopoemen igitur sextum strategus ¹⁾, ineunte vere anni 188, cum Achaeorum copiis Laconicam invasit ²⁾, castrisque ad Compasium prope Spartam positis, Lacedaemonios per legatos seditionis concitatores, quos nominabat, tradere iussit; cui imperio si obtemperassent, Achaeos neque illos causa indicta condemnatos, neque quicquam in republica Spartana novaturos. Lacedaemonii, etsi metu consternati, noxios tradere eunctati sunt, qui vero tandem, postquam legati fidem publicam interposuerunt, nihil contra eos re inorata statutum iri, sponte Achaeis se dediderunt. Complures e primoribus civitatis eos comitati sunt ad causam eorum, quam ad rem communem spectare arbitrabantur, tuendam.

Primum tunc Achaei exsulibus castra sua in Laconicam sequi concesserant, qui, simul ac Lacedaemonios

¹⁾ Neglecta lege: „ne quis per duos annos continuos strategia fungeretur.”

²⁾ In rebus Philopoemenis in Laconica gestis enarrandis imprimis Livium (XXXVIII, 33. 34) secutus sum, qui haec e Polybio habet, a quo Plutarchus, qui hoc loco Aristocrate usus est, in nonnullis discrepat, et primum quidem de huius expeditionis causa nihil dicit nisi: *ἐγκαλίσσας τι τοῖς Λακεδαιμονίοις*. Cf. Pausan. VIII, 51, 1.

accedentes conspexerunt, cuncti hisce obviam facti, conviciis eos, tamquam exsili sui auctores, consecrati sunt; tum odio flagrantibus, impetu in Lacedaemonios dato, vinculis eos ligare coeperunt.

Qui quum deos violatae fidei testes invocarent, et strategus, clamore accitus, una cum legatis vim ab iis propellere conaretur, magis magisque exsules ultionis cupiditate exarserunt. Achaeorum quoque, quid rei esset sciscitantium, concursus facti sunt, quorum auxili-um quum implorarent exsules ad puniendos violati foederis malorumque ipsis illatorum auctores, turba ab iis excitata septemdecim Lacedaemonios, qui iam vinculis constricti erant, lapidibus obruit. Reliquos sexaginta tres Philopoemen tunc quidem servavit, postridie vero, iudicii simulacro edito, postquam, causam suam defendere tentantes, vix auditi sunt, hi quoque cuncti una sententia capitis condemnati sunt atque interfecti ¹⁾.

Tum Lacedaemoniis contra promissum durae conditiones sunt impositae: ut moenia demolirentur atque omnes tyrannorum mercenarios dimitterent, deinde ut, sublatis Lycurgi legibus institutisque, leges Achaicas adsciscerent, quo arctius cum Achaeis coniungerentur ²⁾.

¹⁾ Universe igitur octoginta interfecti sunt. Aristocrates, rem supra modum augens, trecentos quinquaginta occisos esse Spartiatis tradidit.

²⁾ Plut. l. l. 16, hoc ἔργον ὀμώτατον καὶ παρανομώτατον vocans,

Praeterea omnes servi a tyrannis libertate donati, qui „Lacedaemoniis adscripti” dicebantur, quorumque ingens numerus erat, solum vertere iussi sunt; qui post statutam diem in Laconica inventi essent, captivorum instar venirent.

Tegeae mox Achaeorum concilio habito, ubi illos et mercenarios dimissos relicta Sparta dispersos per agros vagari nuntiatum, stratego mandatum est, ut, cum expeditis profectus, palantes illos corripere; tria igitur millia capta sunt ac vendita ¹⁾. Ex pretio inde redacto Philopoemen consentientibus Achaeis porticum ²⁾ Megalopoli, antea a Lacedaemoniis eversam, reficiendam curavit ³⁾.

rem angere videtur, nam licet diu Spartiatarum respublica Lycurgi legibus florisset, mores eo tempore adeo erant depravati, ut instituta illa iam parvi momenti essent. Cf. Hertzberg, l. l. pg. 102.

¹⁾ Aliter, sed, me iudice, minus recte Plut. l. l.: ὅσοι δὲ ἦσαν ὑπὸ τῶν τυράννων ἀποδεδαιγμένοι πολῖται τῆς Σπάρτης, μετόχιζεν ἅπαντας ἀπάγων εἰς Ἀχαΐαν πλὴν τρισχιλίων· τούτους δὲ ἀπειθοῦντας καὶ μὴ βουλομένους ἀπελθεῖν ἐκ τῆς Λακεδαιμόνος ἐπόλησεν.

²⁾ Erat illa porticus, quae στοὰ Μερόπωλις dicebatur. Pausan. VIII, 30, 3. Megalopolitac post victoriam de Acrotato, Arei filio, rege Spartiatarum (265) reportatam, de praeda eam exstruxerant. Cleomenes vero capta Megalopoli (222) cladis illius monumentum diruerat. Cf. Schorn, l. l. pg. 306.

³⁾ Verba quae addit Plutarchus: οἷον ἐφυβρίζων, ut infra de sublata Lycurgi disciplina: ἐμπιπλάμενος δὲ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ παρ' ἀξίαν πεπορχόσιν ἐπεμβαίνων τὸ περὶ τὴν πολιτείαν ἔργον ὠμότατον ἐξεργάσατο καὶ παρανομώτατον, satis os-

Praeterea ager Belbinites ¹⁾, Megalopolitanis a Lacedaemoniorum tyrannis ademptus, redditus illis est.

Harum autem omnium rerum Lacedaemonii nullam aequae moleste tulerunt, atque exsules ab Achaëis restitui.

Brevi post Achaëos sua temeritas, quod, irae indulgentes, Lacedaemoniorum reipublicae tam duras condiciones imposuissent, molestis negotiis, ipsorum libertati valde nocituris, implicuit. Neque fieri potuit, quin ipsum Philopoemenem ²⁾, quae in Spartiatis egisset, sedato animo reputantem, suae imprudentiae poeniteret, quod tantum Romanis locum dedisset nocendi rebus Achaëorum. Ac praevidens, senatum, uti solebat, quoties suis commodis inserviret, oppressorum causam in se suscepturum esse, ne Romani foederis iura laederent, exterorum populorum regumque amicitiam Achaëis conciliando prohibere studuit. Foedus igitur cum Syrorum rege est initum, confirmataque cum Aegypti ac Pergami regibus Rhodiisque amicitia.

Quanti autem horum auxilium faciendum esset, Philopoemenem diu latere non potuit. Aegyptiorum enim vires fractae, debilitatae Syrorum erant, rex

tendant, eum in his rebus describendis Aristocratem, non vero Polybium, secutum esse. Cf. enim Polyb. XXI, 17, 1. 2.

¹⁾ De forma huius vocis cf. Interpr. ad Liv. XXXVIII, 34.

²⁾ Polybius (XXI, 17, 1. 2.), res a Philopoemene Lacedaemone gestas laudans, nimio popularis sui studio abreptus videtur.

Pergamenus ex arbitrio pendebat senatus, Rhodiorum quoque opes labi coeperant, postquam Romani Syriae partem iis cesserunt.

Inde explicanda negligentia, qua in foedere cum Aegypti rege renovando usus est Philopoemen ¹⁾. Quum enim anno 186 septimum strategia fungeretur, ac Ptolemaeus Epiphanes, missa legatione, cuius princeps Demetrius Atheniensis erat, amicitiam cum Achaeis confirmare se velle declararet, Lycortae, qui tertius ipse legatus, ad iusiurandum regi dandum ab eoque accipiendum Alexandriam missus est ²⁾, Philopoemen universe mandavit, ut societatem cum rege Aegypti renovaret, nullius foederis diserta mentione facta, quamvis plura, eaque pro temporum conditione valde diversa, foedera ieta essent. Postquam igitur hi legati, postero anno Aristaeno stratego reversi, Megalopoli in Achaeorum conventum introducti sunt, progressusque in medium Lycortas cum ceteris legatis, quoniam modo et dedissent Achaeorum nomine et accepissent ad sancendum foedus iusiurandum, exposuit, surgens Aristaenus strategus et e Ptolemaei legato et ex iis, qui ab Achaeis ad renovandum foedus missi erant, quaesivit, quale foedus ille renovaturus

¹⁾ Cf. Schorn l. l. pag. 307.

²⁾ Polyb. XXIII, 1, 5. 6.

venisset. Nemine autem respondente, sed omnibus sese invicem interrogantibus, quotquot in concilio aderant incerti haerebant. Scire igitur quum cuperet multitudo, quale foedus renovasset, neque Philopoemen, neque Lycortas ceterive legati eius rei rationem reddere potuerunt. Decretum igitur illud Aristaenus strategus ratum haberi non sivit, sed rem in aliud tempus differri iussit ¹⁾.

Anno 185 Romanorum legati in Peloponnesum venerunt, qui rerum Lacedaemone gestarum rationes ab Achaeis peterent. Quum enim hi civitatis illius vires fregissent, primo senatus silentium obtinuit, exspectans dum rerum mutationis cupidi auxilium suum implorarent. Neque multo post Lacedaemoniorum nonnulli, indigne rerum statum ferentes, Romam profecti Philopoemenem criminati sunt in rempublicam Spartanam saevisse, tandemque a M. Aemilio Lepido consule literas ad Achaeos impetrarunt, qui Achaeis scripsit, se iudice, eos non recte Lacedaemoniorum res administrasse.

Quibus legatis Romae degentibus, eodem statim Philopoemen legationem misit, ad quam obeundam Nicodemum Eleum cum paucis aliis delegerat ²⁾. His

¹⁾ l. l. 9, 1—12.

²⁾ l. l. 1, 1—4.

autem anno 185 Aristaeno stratego reversis, Nicodemus Megalopoli in Achaeorum conventu, et quomodo in senatu Romano de Lacedaemoniorum republica verba fecisset Achaeis exposuit, et senatus responsum legit, ex quo effici poterat, aegre quidem ferre senatum et murorum Spartaе demolitionem et caedem eorum, qui Compasii trucidati erant; verum nihil irritum facere ¹⁾). Postea vero, quo tempore celebrabantur Nemeorum solennia, venit Q. Caecilius Metellus, rediens ex Macedonia a legatione, quam ad Philippum obierat, Peloponnesum quoque adire iussus.

Achaeorum igitur magistratibus ab Aristaeno stratego Argos coactis, ingressus Metellus statim vituperans dixit, eos aequo gravius et acerbius statuuisse de Lacedaemoniis, et pluribus hortatus est, ut culpam contractam delerent. Atque Aristaenus quidem strategus silentium tenuit, eo ipso, quod taceret, declarans, se aegre ferre ea, quae Lacedaemone gesta erant, et, quae Metellus dixerat, comprobare. Diophanes vero Megalopolitanus, ad dicendum surgens, non solum non purgavit Achaeos, sed etiam, propter contentionem, quam cum Philopoemene habebat, aliud insuper Achaeorum crimen Metello monstravit. Dixit enim a Philopoemene

¹⁾ l. l. 7, 5. 6.

non solum Lacedaemoniorum verum etiam Messeniorum res prave esse administratas.

Itaque Metellus, quum vel ipsorum Achaeorum nonnullos cum eo consentire appareret, eo aegrius tulit, conventum iis, quae ipse hortabatur, non libenter obtemperare. Postquam vero Philopoemen et Lycortas, atque una cum his Archo Aegirates, multas et varias orationes dixerunt, ut probarent, optime ea, quae ad Spartam pertinerent, ordinata esse, atque ex ipsorum imprimis Lacedaemoniorum utilitate: neque posse quicquam eorum, quae constituta essent, irritum reddi, quin omnia humana divinaque iura violarentur, conventui placuit in decretis manere, et in hanc sententiam legato dare responsum. Metellus autem, cognito horum decreto, postulavit, ut multitudinem sibi in concilium cogerent. Achaeorum vero magistratus eum rogarunt, ut scripta mandata proferret, quae de his rebus a senatu haberet. Illo autem tacente, negarunt, se ei concilium coacturos esse, leges enim id prohibere. Quo audito Metellus tantopere iracundia exarsit, ut ne responsum quidem a magistratibus accipere voluerit, sed sine responso abierit ¹⁾.

Romam reversus apud senatum Philopoemenem ac Lycortam criminatus est, et universe Achaeos atque

¹⁾ l. l. 10, 1—13.

administrandi rationem, qua usi erant in Lacedaemoniorum republica ordinanda ¹⁾. Eius quoque opera factum est, ut Achaei molestioribus etiam negotiis implicarentur, quum alios Lacedaemonios rerum novarum studiosos incitaret, ut querelas ad senatum deferrent. Hoc consilio Areus et Alcibiades Spartiatae Romam venerunt; hi autem ex veteribus erant exsulibus, qui a Philopoemene et Achaeis nuper in patriam reducti erant. Quae res vel maxime Achaeos exacerbavit, quod, quum magnum esset et recens ipsorum erga exsules beneficium, adeo ingratos hos continuo in Achaeos extitisse appareret, ut, missa legatione, eos, qui ipsos praeter spem servassent et in patriam reduxissent, apud senatum criminarentur ²⁾.

Achaei etiam legatum miserant Apollonidam Sicyonium, causam concilii Metello negati senatui expositurum eumque universe de rebus in Laconica gestis edoctorum ³⁾. Postquam autem Apollonidas et Areus causam suam adversus se invicem defenderunt, et hinc Apollonidas senatum docere conatus est, res Spartae omnino non melius administrari potuisse, quam iam administratae essent ab Achaeis et Philopoemene, hinc Areus contrarium probare

¹⁾ l. l. 12, 8.

²⁾ l. l. 11, 7. 8.

³⁾ l. l. 11, 5. 6.

studuit, dixitque, primum reipublicae potestatem fractam esse, expulsa per vim multitudine, tum autem rempublicam labefactatam et servientem sibi esse relictam: nimirum labefactatam, quod pauci iique moenibus destituti superessent incolae, servientem verò, quoniam ipsa non solum publicis Achaeorum decretis parere, sed etiam privatim magistratibus eorum semper dicto audiens esse deberet: senatus his auditis decrevit, ut legati de his rebus in Peloponnesum mitterentur. Itaque Achaeis senatus responsum dedit, missurum se, qui in res in Laconica gestas inquirerent. Denuo igitur legati in Graeciam profecti sunt, quorum iam princeps Appius Claudius fuit ¹⁾.

Quorum adventus quandoquidem in Peloponneso expectabatur, Lycortas strategus, ut adversus eos Achaei praeparata consilia haberent, concilium convocavit. Ibi quum de Lacedaemoniis ageretur, Achaei, irae indulgentes, Areum et Alcibiadem, tamquam patriae proditores, capitis damnarunt (185).

Nec multis diebus post Appius Claudius cum ceteris legatis advenit, quibus Clitore in Arcadia concilium datum est.

„Priusquam agerent quicquam”, ait Livius ²⁾,

¹⁾ l. l. 12, 1—4. 9.

²⁾ XXXIX, 36.

„terror Achaeis iniectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem, capitis a se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant; nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quae apud senatum questi erant Lacedaemonii, displicere senatui ostendit. Lycortas, et quia praetor et quia Philopoemenis, auctoris omnium quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, respondit.”

Primum res in Laconica gestas singillatim defendit, tum negavit Romanis ius competere rationes exigendi ab Achaeis, quippe quorum libera esset respublica.

„Cum assensu maximae partis est auditus ¹⁾, et locutum omnes pro maiestate magistratus censebant, ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius suadere se magnopere Achaeis dixit, ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent. Haec vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. Id modo petierunt, ut Romani, quae viderentur, de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obstringerent, irrita ea, quae iureiurando sanxissent, faciendi.”

Liberis, quae a senatu habebat, mandatis Appius Claudius tantum usus est ad damnationem Arei et Al-

¹⁾ l. l. 37.

cibiadis tollendam. De ceteris rebus Romae cognosceret ac decerneret ipse senatus, quo igitur iam omnes, quos Philopoemen morte exsiliove multarat, ad causam suam dicendam profecti sunt (184).

His in senatum introductis, „multae et parvae disceptationes iactabantur; sed, quae maxime rem continerent, erant: utrum restituerentur quos Aethaei damnauerant, necne; inique, an iure occidissent, quos occiderant, vertebatur, et, utrum manerent in Aethaico concilio Lacedaemonii, an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso civitatis ius esset.”¹⁾

Triumviri hisce controversiis componendis a senatu creati sunt T. Quinctius Flaminius, Q. Caecilius Metellus, Appius Claudius, qui iam antea legati Aethaeorum Lacedaemoniorumque rebus operam dederant.²⁾ Hi exsules reduci iusserunt damnationesque rescindi; porro Lacedaemonios Aethaici foederis legibus parere, scriptoque mandatum decretum illud et a Lacedaemoniis et ab Aethaeis confirmari. Senatus moenia reficiendi potestatem Lacedaemoniis fecit legesque Lycurgi restituit, et iurisdictionem de Lacedaemoniis in causis capitalibus Aethaeis ademit.³⁾

¹⁾ l. l. 48.

²⁾ Polyb. XXIV, 4, 7 sqq.

³⁾ Pausan. VII, 9, 3. 4; 12, 2. VIII, 51, 1.

CAPUT IV.

Philopoemenis tristis vitae exitus. (183.)

Brevi post Messenae seditio exarsit, quae Achaeorum rempublicam in summas angustias adduxit. Non a plebe tumultus conflatus est sed ab optimatibus, quorum factio primas in civitate agebat, quum Messenii suis adhuc legibus utebantur. Haec frustra prohibere conata quominus Messenia Achaico concilio adscriberetur, crebros deinde motus excitarat, quibus Philopoemen anno 189 finem imposuit, sublata, qua plebs admodum vexabatur, paucorum dominatione. Optimates, iram suam dissimulantes, recuperandae auctoritatis occasionem exspectabant; quam iam adesse putarunt, quum Diophanes, Philopoemeni infensus, in Achaeorum concilio ea, quae hic in Messenios egerat, vituperasset. Id quoque iis res novas

moliendi animum addidit, quod Romanorum intercessionem Lacedaemoniis irrita reddere contigisset Achaeorum decreta. Coniurationis dux Dinocrates fuit, qui sperabat fore ut optimatum factionis ope Messenae principatum obtineret.

Anno 184 iste, factionis suae orator Romam profectus, ibi in T. Quinctium Flamminum, cui legatio ad Prusiam et ad Seleucum a senatu erat mandata, incidit; quo magnopere gavisus est, Flamminum et propter amicitiam, quae ipsi cum eo intercedebat, quod belli Laconici tempore eiusdem convictu usus esset, et propter similitudines, quas ille cum Philopoemene exercebat, simul atque in Graeciam advenisset, res Messeniorum omnes ex ipsius sententia administraturum existimans. Quam ob rem a legato Romano non discessit et in hoc spem omnem posuit.

In Graeciam quoque Flamminum comitatus est, non dubitans, quin e vestigio res Messeniorum ex sua voluntate componerentur. Philopoemen vero, anno 183 octavum strategus, qui plane cognoverat, de rebus Graecis Flamminum nullum mandatum habere a senatu, adventum eius exspectans, interea quievit. Postquam autem legatus, Naupactum appulsus, strategum et demiurgos Achaeorum literis iussit concilium populi cogere, hi rescripserunt ei, se hoc facturos esse, si significasset, quibus de rebus cum Achaeis agere cu-

peret, leges enim hoc magistratibus imperare. Flaminino vero id significare non auso Dinocratis expectatio ad irritum cecidit. ¹⁾

Neque tamen hic ab incepto destitit, sed iam consilium suum vi exsequi statuit. Messenen reversus, collectis suis fautoribus, plebem oppressit Achaeisque societate renunciata, suo arbitrio Messeniorum res administrare coepit. Fuerunt tamen Messeniae loca, quae in foedere cum Achaeis manerent.

Philopoemen strategus, septuagesimum iam agens annum, Argis ardenti feбри laborabat. Ubi vero Messenen defecisse ei nuntiatum est, statim Lycortam cum copiis eo praemisit. Ipse, tumultus quam primum comprimendi cupiditate flagrans, tertio post die, licet valetudine nondum plane integra esset, eum sequi contendit, confectisque uno die plus quadringentis stadiis Megalopolin pervenit ²⁾. Inde, equitibus et peltatis circiter sexaginta assumtis, continuo auxilium tulit. Erant autem equites illi civium nobilissimi, sed admodum iuvenes, qui, caritate Philopoemenis et aemulatione ducti, voluntarii cum eo militabant.

Quum ad Messeniorum fines accederet, quae Lycortas gessisset explorare neglexit, illumque, quum Di-

¹⁾ Polyb. XXIV, 5, 1—3. 14—18.

²⁾ Plut. l. l. 18. Polyb. l. l. 8 c. Pausan. VIII, 51, 2. 3.

nocrates fauces inter Arcadiam et Messeniam occupasset, re infecta revertisse ignorans, hostium terram invasit.

Fervidum ingenium Philopoemeni exitio fuit ¹⁾. Ut primum Dinocratem Coronen ²⁾ petere audivit, praeoccupare illum locum cupiens, citatim per vallem iniquam duxit ³⁾. Circa Euandri, qui dicebatur, collem cum Dinocrate obviam facto concurrerunt eiusque quidem manum in fugam converterunt, sed quum quingenti milites, qui Messeniorum fines in vicinia custodiebant, subito impetum facerent, iique, qui modo devicti erant, conspectis illis, rursus in collibus se colligerent, metuens Philopoemene circumveniretur, et equitibus suis parcens, per loca iniqua recedebat, ipse agmen cogens ac saepe in hostes irrumpens hosque omnino in se convertens, qui cum eo congregari non audebant, sed clamorem tollentes modo incursando modo refugiendo eminus eum lacescebant. Saepe igitur, ut iuvenes illos protegeret, consistens singulosque in locum tutum deducens, imprudens magno hostium numero cinctus est. Ac nullus quidem eorum manus cum eo con-

¹⁾ Plut. Compar. Philop. c. Flam. 1.

²⁾ vel Colonen. Plut. Phil. 18. Parvo intervallo haec loca inter se distabant. Pausan. IV, 34.

³⁾ Liv. XXXIX, 49.

serere ausus est, eminens verò petitus et ad loca saxosa et praecipitia adactus, Philopoemen equum vix regere potuit. Praeterea corpore tunc et ob infirmitatem languente et itinere defatigato, equus vestigio falsus eum in terram deiecit. Quum autem gravis esset eius casus, laeso capite, aliquamdiu sine voce iacuit, ita ut hostes mortuum esse existimantes, eum etiam spoliare aggressi sint. Postquam vero sublato capite dispexit, confertim circumfusi manus eius post tergum retorserunt, et ita vinctum abduxerunt, magna insolentia et contumelia adversus eum utentes ¹⁾.

Huius rei nuntius, Messenen perlatus, primum incredibilis visus est, tandem vero, pluribus deinceps idem affirmantibus, facta fides, et ad portam omnes, ut Philopoemenem viderent, confluxerunt ²⁾. Aegre igitur milites turbam summoventes cum illo urbem intrare potuerunt. Quumque omnis multitudo spectaculo frui cuperet, in theatrum, quod prope portam erat, irruerunt, Philopoemen ut universo populo ostenderetur magno clamore poscentes. Optimates, defectio-

¹⁾ Plut. l. l. 18. Haec narratio multo probabilior videtur quam Liviana XXXIX, 49: „iacentem hostes superfusi oppresserunt, cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum haud secus quam ducem suum attollunt reficiuntque.” Cf. Pausan. IV, 29, 5.

²⁾ Plut. l. l. 19.

nis auctores, metuentes, ne ob tanti viri praesentis misericordiam et recordationem eius meritorum, quod, expulso Nabide tyranno, ipsos in libertatem restituisset, motus plebis fieret, ¹⁾ paulisper tantum cum multitudinis aspectui exposuerunt, tum simulante Dinocrate, magistratus quaedam de rebus bellicis ex eo quaerere cupere, in senatum introductus est. Quum vero iam invesperasceret antequam quicquam de eo statuissent, in carcerem eum demiserunt, advoluteque saxo, viros armatos circum collocarunt. Erat enim carcer ille locus sub terra, qui *Θησαυρός* ²⁾ dicebatur, neque aëra nec lumen extrinsecus admittens, quique fores non habebat sed magno saxo advoluto occludebatur ³⁾.

Postridie multitudo ob summa, quibus Messenios affecisset, beneficia parcere ei iussit, defectionis vero auctores, quorum factio in republica plus pollebat, clam inter se deliberantes cuncti interficiendum eum stauerunt; quumque metuerent, ne, si legatos Aethaei ad eum exposcendum misissent, plebs eum invitis optimatibus liberaret, continuo venenum ei porrigendum curarunt ⁴⁾.

¹⁾ Cf. Plut. l. l.

²⁾ Cf. Welcker, *Rhein. Mus.* 1833. pg. 469.

³⁾ Plut. l. l. Cf. Liv. l. l. 50.

⁴⁾ Plut. l. l. 20 parum accurate haec narrat. Dicit enim, Philo-

Philopoemen tum forte in lacerna decumbebat, non somno stratus, sed moerore et animi motu oppressus; conspectis autem lumine et homine, qui cum venenato potu iuxta adstabat, aegre ob infirmitatem se colligens, assedit. Accepto poculo hominem rogavit: „Equid de Achaicis equitibus et praecipue de Lycorta comperisset.” Qui quum omnes incolumes effugisse respondisset: *Εὖ λέγεις*, inquit, *εἰ μὴ πάντα κακῶς πεπράχαμεν*, tum statim intrepide exhausto poculo, brevi animum efflavit ¹⁾.

Achaeorum autem equites, quum ex fuga sese collegissent, neque usquam Philopoemenem conspicerent, eum, postquam diu inclamarunt, mortuum esse rati sunt. Deinde sibi exprobrantes, quod strategum, qui pro ipsis vitam profudisset, hostibus proiecissent, una progressi sunt. Quam primum vero percunctando venisse illum in hostium potestatem intellexerant; ad Achaeorum civitates eius rei nuntium disperserunt. Et Achaei quidem reposcere illum a Messeniis missa legatione statuentes, simul bellum pararunt ²⁾.

Ut vero necis nuntius ad illos perlatus est, publicus

poemenem nocte, quae diem, quo captus est, exceperit, interemptum esse, idque uno Dinocrate auctore factum. Cf. Pausan. VIII, 51, 3.

¹⁾ Plut. l. l. Liv. l. l. Justin. XXXII, 1. Cf. Polyb. XXIV, 9, l. Diod. XXIX, 18.

²⁾ Plut. l. l. 19.

luctus et moeror eorum civitates occuparunt. Ipsi, Achaico concilio Megalopolin convocato, Lycortam, superioris anni strategum, uti lex imperabat, in Philopoemenis locum suffecerunt, statimque Messeniam invaserunt ¹⁾.

Eodem fere tempore Q. Marcius Philippus, qui legationem ad Philippum regem obierat, in Peloponnesum venit, pacemque inter Achaeos et Messenios conciliare studuit. Illi vero Philopoemenis necem ulcisci cupientes legati intercessionem spreverunt ²⁾.

Quum tamen Messenii arce munitissima se tutarentur et subsidiis a Romanis adiuvantur, Achaeis bellum non statim prospere cessit ³⁾. Cladibus adeo affecti fuisse videntur. Nam anno 182 legatos ad senatum miserunt petituros, ut Romani e foedere copias adversus Messenios mitterent, saltim ne arma ac commentum his ex Italia subvehi sinerent. Senatus inquam Achaeorum conditionem in rem suam convertere cupiens, responsum dedit, se ne tum quidem, si Lacedaemonii etiam, Argivi Corinthiive ab Achaeis defecissent, auxilium hisce laturum esse: tamquam hortans socios illos, ut Messeniorum imitarentur exemplum ⁴⁾.

Postea vero Achaei in bello superiores evaserunt.

¹⁾ l. l. 21.

²⁾ Polyb. XXIV, 10, 8.

³⁾ Pausan. VIII, 51, 3.

⁴⁾ Polyb. l. l. 10, 12 sqq.

Ut Messenios commeatu intercluderent, agros urbi circumiacentes prorsus devastarunt. Tum Lycortas, qui eo quoque anno strategia fungebatur, Messenen oppugnare aggressus est, quam urbem optimates, de vita dimicantes, summa virium intentione defenderunt. Tandem vero, auctumno anni 181, Messeniis antea formidine magistratum cohibitis, vix iam eorum nonnulli, hostium vicinia erecti, vocem liberam mittere ausi sunt, et dicere, legatos de reconciliatione mittendos esse. Ac Dinocrates quidem, quum non amplius plebi resistere posset, temporum necessitati cedens, in suas aedes se recepit sibi que, ne in Achaeorum veniret potestatem, mortem conscivit ¹⁾.

Plebs vero, hortantibus tum senioribus tum praecipue Boeotorum legatis, qui iam antea ad conciliandam pacem venerant, legationem misit, quae peteret, ut delictorum venia Messeniis daretur.

Achaeorum autem strategus, auditis legatis vocatisque in consilium magistratibus, hac una tantum ratione Messenios pacem ab Achaeorum gente impetrare posse dixit, si defectionis et Philopoemenis necis auctores sibi traderent, de ceteris autem omnibus liberum Achacis arbitrium permetterent, statimque

¹⁾ Plut. l. l.

in arcem praesidium reciperent. Quibus plebi renuntiatis, haec et iam diu in belli auctores exacerbata, eos comprehendere et dedere parata erat, et nulla se ab Achaeis poena affectum iri confisa, ad conditionem, ut omnium rerum arbitrium illis permitteretur, lubenter accessit. Quod vero maxime rem continebat, optandi facultate in praesentia destituta, condiciones oblatas communi consensu accepit. Atque arcem quidem quum statim in deditioem accepisset Achaeorum strategus, cetratos in eam induxit urbemque mox cum parte aliqua copiarum intravit. Tum autem eorum, qui in noxa erant, quotquot auctores fuerant, ut Philopoemen continuo de medio tolleretur, eos omnes ut quam primum vita privarent Messeniis imperavit, quotquot cruciandum etiam Philopoemenem censuerant, eos tormentis necandos corripuit ¹⁾.

Finito bello nihil antiquius habuerunt Aethaci quam ut Philopoemeni iusta facerent. Corpore illius Messenae combusto, reliquias in urnam conditas domum reportarunt, mixta quadam cum exsequiis pompa triumphali. Coronis redimiti hostes vinctos ducebant. Urnam, vittis et coronis exornatam, Polybius Lycortae strategii Aethaeorum filius ferebat, comitantibus Aethaeorum primoribus. Milites armati equis ornatis

¹⁾ Polyb. XXIV, 12. Cf. XXV, 3. XXVI, 2. Plut. l. l. Cf. 19.

insidentes sequebantur. Ex oppidis et pagis inter Messenen et Megalopolin interiectis obviam effusi urnam contrectabant et Megalopolin usque prosequebantur. Quum autem pompa urbem ingrediebatur senioresque cum mulieribus et pueris se adiunxerant, ingens comploratio ob tanti viri desiderium totam incessit multitudinem. Ac honorifico quidem ille, ut par erat, funere est elatus, et iuxta eius monumentum Messeniorum captivi lapidibus sunt cooperti ¹⁾.

Præter ea, quæ in eius honorem a gente Achæorum publice decreta sunt, cives etiam, ut quotannis tauro ei fieret, sanxerunt ²⁾ laudesque rerum eius gestarum carminibus ab adolescentibus celebrari iusserunt ³⁾.

Omnes, quæ Philopoemeni numero multæ positæ erant, statuas Romanus aliquis in naufragio illo Græciæ Corinthiaco auferre aggressus est ipsumque tamquam adhuc vivum persequi, quod Romanis hostis infensus fuisset. Sed orationibus habitis, quum

¹⁾ Plut. l. l. 21. Cf. Pausan. l. l.

²⁾ Inscriptio, in Megalopolis rudibus inventa, quæ exstat apud Böckh. C. Inscr., I, Inscr. 1536, Ross. Inscriptt. græc. ined. fasc. I, Nauplia 1834, Inscr. 12, secundum Keilium *Analecta epigraph.*, Lips. 1842, pg. 9—39 divinos a civibus in Philopoemenem honores collatos fuisse testatur. Cf. *Neue Jahrb. für Phil. und Paedag.* XXXVI, 3.

³⁾ Diod. XXIX, 18.

calumniatorem istum refellisset Polybius, nec Mummius nec legati clari viri honores abolere sustinuerunt ¹⁾.

Polybius enim pluribus docere conatus est, Philopoemenem saepe quidem Romanorum imperatis adversatum esse, sed hactenus tantum, ut in rebus controversis quae sibi videbantur proponeret et suaderet; neque id inconsiderate fecisse: certam autem eum voluntatis significationem dedisse, et quasi igni spectatam Romanis benevolentiam praestitisse, quo tempore hi cum Philippo, quoque cum Antiocho, bellum gererent: summam enim inter Graecos auctoritatem tunc habentem, et ob suam et ob Achaeorum potentiam, sincera fide illum amicitiam erga Romanos servasse: auctorem adeo exstitisse Achaeis decreti illius, quo ante Romanorum traiectionem, ceteris Graecis propemodum omnibus a Romanorum partibus abalienatis, praeceperunt, ut Antiocho atque Aetolis bellum ultro inferretur. Itaque his auditis decem legati concesserunt, ut honores Philopoemeni decreti in omnibus urbibus permanerent. Qua opportunitate usus Polybius, Philopoemenis statuas, licet iam e Peloponneso in Acarnaniam transportatas, a Mummio repetiit ²⁾.

¹⁾ Plut. l. l.

²⁾ Polyb. XL, 8, 4—10.

Pausaniae adhuc aetate Philopoemenis memoria apud populares maxime inviolata servabatur. Eo quoque tempore Tegeae in theatro basis aeneae statucae supererat, in qua incisi elegi statuam illam Philopoemenis fuisse testabantur. Inscriptio enim erat haecce:

Τοῦδ' ἀρετὰ καὶ δόξα καθ' Ἑλλάδα, πολλὰ μὲν ἀλκαῖς,
 Πολλὰ δὲ καὶ βουλαῖς ἔργα πονησαμένου,
 Ἀρκάδος αἰχμητὰ Φιλοποίμενος· ᾧ μέγα κύδος
 Ἔσπετ' ἐνὶ πτολέμῳ, δούρατος ἀγεμόνι.
 Μανίει δὲ τρόπαια τετυγμένα δισὰ τυράννων
 Σπάρτας· ἀυξομένην δ' ἄρατο δουλοσύναν·
 ὣν ἔνεκεν Τεγέα μεγαλόφρονα Κραύγιδος υἱὸν
 Στάσεν ἀμωμήτου κράντορ' ἐλευθερίας. ¹⁾

¹⁾ Pausan. VIII, 49, 1; 52, 3. Cf. Anth. Palat. ed. I. de Bosch T. II p. 26, ubi haec legitur H. Grotii versio:

Hic, cuius celebrat virtutem Graecia, multa
 Consilio fecit maxima, multa manu,
 An terra genitus Philopoemen Arcade, belli
 Gloria quem semper summa secuta ducem?
 Hoc monstrant domitis bis fixa trophaea tyrannis,
 Dum properat nascens pellere servitium.
 Huius terra memor dedit et de Craugide natum,
 Tutantem simili libera iura fide.

IUDICIUM DE PHILOPOEMENE.

Si quaerimus, quibus virtutibus Philopoemen insignis fuerit, tam ex veterum narrationibus quam ex ipsius factis dictisque apparet, illum misero, quem habuit, vitae exitu omnium suae aetatis Graecorum minime dignum fuisse.

Licet enim animi fervore abreptus nonnulla imprudentius egerit, perpetuum tamen ei fuit virtutis studium. Multis animi virtutibus excellebat, probitate, integritate, continentia, fortitudine, aliis. Erat et in victu diligens, et in vestitu simplex ¹⁾, accepta haec a praeceptoribus suis sententia, non posse eum reipublicae recte praeesse, qui in privata vita esset negligens, neque a peculatu abstinere, qui pro rei familia-

¹⁾ Polyb. X, 25, 5.

ris reditu sumptuosius viveret. Praeterea et in corporis cultu et in convictu quoque facilis erat et probus.

Comitas eius et simplicitas Plutarchi adhuc aetate in omnium ore erant ¹⁾. Eo vero per totam vitam summum studium contulit, ut vera loqueretur. Quapropter, si vel pauca verba, eaque velut temere, proferret, omnino audientibus fidem faciebat. Omnibus enim in rebus suam ipse vitam tamquam exemplum proponens, efficiebat, ut verba audientes non multa requirerent. Quocirca orationes adversariorum in republica non tantum longas sed etiam ad persuadendum efficacissimas saepe, ob fidem et rerum gestarum existimationem, paucis ipse sententiis funditus evertit ²⁾.

Quam alto animo divitias sperneret, satis ostendit quum Spartiatae, domo et facultatibus Nabidis tyranni venditis centumque ac viginti talentis inde coactis, Philopoemeni eam pecuniam dono dare vellent, ille vero accipere constanter abnueret. ³⁾

Ab otio alienus erat, imperatoriam bellicamque virtutem continenter probare atque augere cu-

¹⁾ Plut. l. l. 2.

²⁾ Polyb. XI, 10, 3—6.

³⁾ Plut. l. l. 15.

piens ¹⁾. Quo tempore ²⁾ Romani bellum contra Antiochum in Graecia gerebant, privatus vivebat Philopoemen, animadvertens vero, Antiochum ipsum Chalcide residentem nuptiis celebrandis praeter aetatem vacare, Syros autem sine ulla disciplina et imperio per urbes palari et in luxuriam effundi, aegre tulit, se non eo tempore strategum esse Achaeorum, Romanisque invidere se victoriam dixit. „Ego enim,” inquit, „si strategus essem, istos omnes in lustris conciderem.” ³⁾ Quin, uti vidimus, privatus quoque res bellicas gessit.

Rebus tamen feliciter gestis elatus, interdum de aliis fortuna minus secunda usis iniquum iudicium ferebat. Paucis tantum diebus antequam a Messeniis captus est, in consessu quodam, ubi quis a praesentibus egregii ducis nomine ornabatur: „Quomodo hic,” ait, „memoratu dignus esse potest, qui vivus ab hostibus captus sit?” ⁴⁾

Universe autem, qui res militares negligenter, eos tamquam nihil agentes contemnebat. *Ἔοικε γὰρ,* ait Plutarchus, *οὗτος ἀνὴρ περαιτέρω τῆς ἀνάγκης*

1) Plut. l. l. 13. Cf. Polyb. XXIII, 1, 7—9.

2) Anno 192.

3) Plut. l. l. 17.

4) l. l. 18. Pausan. VIII, 51, 2.

ἐμφιλοκαλῆσαι τοῖς στρατιωτικοῖς καὶ τὸν πόλεμον ὡς ποικιλωτάτην ὑπόθεσιν τῆς ἀρετῆς ἀσπάσασθαι ¹⁾).

Insita autem ei ambitio haud erat omnino a pervicacia pura neque ab iracundia libera, quin ob nimiam animi elationem superioribus semper quodammodo adversabatur atque aemulabatur ²⁾).

Licet vero totam vitam ita instituere conaretur, ut Epaminondae tam ingenium quam res gestas aemularetur, non in omnibus illum aequare potuit: alacritatem eius, sollertiam et pecuniae contemptum egregie imitatus est; quum autem lenitatem, gravitatem humanitatemque in dissensionibus civilibus retinere non posset, propter iracundiam et pervicaciam ad militarem quam ad civilem virtutem accommodatior esse videbatur ³⁾).

Quod ad Philopoemenis erga foedus Achaicum merita attinet, concordiae Peloponnesiorum auctor quidem habendus est Aratus Sicyonius, promovit autem illam ac tandem stabilivit Philopoemen ⁴⁾). Aratus enim primus rempublicam Achaeorum ad dignitatem et potentiam evexit, attamen quamdiu hic vixit, quia ad bellica certamina segnior erat, Macedonum, quos

¹⁾ l. l. 4.

²⁾ l. l. 17.

³⁾ l. l. 3. Pausan, l. l. 49, 2.

⁴⁾ Polyb. II, 40, 2.

primum invocaverat, armis pleraque committebantur, qui igitur omnibus Graecorum negotiis arctissime impliciti erant; Philopoemen vero egregius belli dux proeliisque felix Achaeorum spiritus auxit, quumque eos secum vincere assuefecisset, peregrinis ducibus uti desierunt; quin etiam Achaeorum milites in pugnis et periculis, alio strategia fungente, animum despondebant et Philopoemenem respiciebant, eo vero imperium suscipiente, ob summam, quam ei habebant, fidem statim bono atque alacri animo erant ¹⁾, quippe etiam sentientes, adversarios uni huic duci resistere non posse, sed et existimationem eius et nomen reformidare.

Quamquam autem Philopoemen per quadraginta annos in populari reipublicae statu cum gloria versatus est ²⁾, multitudinis tamen invidiam omnino effugit, etsi non ad gratiam fere, sed cum libertate res administrans ³⁾.

Quanta virtutis rerumque gestarum fama Philopoemen antiquitus, etiam extra Graeciam, floruerit, satis apparet ex Livii ⁴⁾ verbis: „Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum ⁵⁾ velut ad insignem notam

¹⁾ Plut. l. l. 8. 12.

²⁾ Diod. XXIX, 18.

³⁾ Polyb. XXIV, 9, 3. 4.

⁴⁾ XXXIX, 50. Cf. Iustin. XXXII, 4.

⁵⁾ Polybium et Rutilium Rufum significat. Cf. Nissen l. l. p. 41 sq., 51 sq., 232 sq. Schorn l. l. p. 318.

huius anni memoriae mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem; adeo in aequo cum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt."

Quin a Romano quodam „ultimus Graecorum" appellatus est, quum post eum Graecia nullum amplius magnum seque ipsa dignum virum protulisset ¹⁾.

Itaque apud ipsos adeo Romanos, quibus non paucis in rebus adversatus esset, magno in honore fuit ²⁾.

¹⁾ Plut. l. l. 1. Arat. 24. Cf. Pausan. VIII, 52, 1. 2.

²⁾ Plut. l. l. 21. Diod. l. l.

The first thing I noticed when I stepped
 out of the car was a sharp contrast to the
 city I had just left. The air was crisp and
 clean, a welcome change from the smoggy
 atmosphere of the metropolis. The trees
 were tall and green, their leaves rustling
 in the gentle breeze. I took a deep
 breath, savoring the natural beauty
 that surrounded me. The sun was
 shining brightly, casting long shadows
 on the ground. It felt like I had
 stepped into a different world, one
 where nature reigns supreme. I
 walked slowly, taking in every detail
 of the landscape. The sound of birds
 chirping and the rustle of leaves
 filled my ears, creating a peaceful
 symphony. I felt a sense of calm
 and tranquility that I had never
 experienced in the city. The beauty
 of the outdoors was truly a sight
 to behold. I had found a moment
 of peace in a world that was often
 so chaotic and stressful. The natural
 world was a reminder of the beauty
 that exists all around us, if only we
 take the time to notice it.

QUAESTIONES.

I.

Merito Philopoemen ultimus Graecorum appellatus est.

II.

Quae a Doct. Schorn (*Gesch. Griech. von der Entsteh. des ätol. und achäis. Bundes bis auf die Zerstör. Korinths*, pg. 210 sqq.) disputata sunt, non probant inde ab anno 216 a. a. n. Achaeorum strategos in conciliis auctumnalibus esse lectos.

III.

Philopoemen legem: „ut legitimi Achaeorum conventus in urbibus foederatis invicem haberentur,” pertulit.

IV.

Reiicienda est opinio Wachsmuthii (*hellen. Alterthumsk.* I, 2 pg. 392) et Hermannii (*Lehrb. der griech. Ant.* I, § 185) putantium Buram una cum Helice maris undis esse haustam.

V.

Perperam Pausanias (VIII, 51, 3): *καὶ ὁ δῆμος
αὐτίκα ὁ τῶν Μεσσηνίων προσεχώρησε τοῖς Ἀρκάσι.*

VI.

Arist. Acharn. vs. 1093 pro:

*ὄρχηστρίδες, τὰ φίλταθ' Ἀρμόδιον, καλαί,
lege:*

ὄρχηστρίδες, τὰ φίλταθ' Ἀρμόδι· οὐ καλά;

VII.

Soph. O. C. vv. 47, 48 ita legendi:

ἀλλ' οὐδὲ μέντοι σ' ἐξανιστάναί πόλεως

δίχ' ἐστὶ θάρσος, πρὶν γ' ἂν ἐνδείξω, τί δρῶ;

VIII.

Thuc. VI, 23: *ἦν γὰρ αὐτοὶ ἔλθωμεν ἐνθένδε μὴ
ἀντίπαλον μόνον παρασκευασόμενοι, πλήν γε πρὸς τὸ
μάχιμον αὐτῶν τὸ ὀπλιτικόν, κ. τ. λ. pro τὸ ὀπλιτικόν
legendum τὸ ἵππικόν.*

IX.

Soph. O. T. vs. 845:

*οὐ γὰρ γένοιτ' ἂν εἷς γε τοῖς πολλοῖς ἴσος, pro εἷς
γε τοῖς legendum εἷς γέ τις.*

X.

Liv. XXXIV, 49, 8: „libertate modice utantur;
temperatam eam salubrem et singulis et civitatibus
esse, nimiam et aliis gravem et ipsis qui habeant

praecipitem et effrenatam esse," delenda sunt: *nimiam*
et alterum *esse*.

XI.

Virg. Aen. XI, 574: pro vulgato *oneravit lege armavit*.

XII.

Hor. Sat. I, 8 vs. 20: pro *perdere legendum pellere* ;
ibid. vs. 49 pro *lacertis: iacere*.

XIII.

Immerito Niebuhrius statuit, Xenophontis *Ἑλληνικά*
constare ex duobus diversis operibus, quae postea,
invito scriptore, in unum coaluerint.

XIV.

Operis Liviani in decades divisio non ipsi Livio
tribuenda est.

XV.

Velleius Paterculus in laudando Tiberio adulandi
studio ductus fuisse non videtur.

XVI.

Auctores caedis Godefridi, Lotharingiae ducis, anno
1076 perpetratae, non in Hollandia quaerendi sunt.

XVII.

Legum XII tabularum verba: „Tertiis nundinis
partis secanto, si plus minusve secuere se fraude esto”
de corpore non de bonis debitoris accipienda sunt.

XVIII.

Sulla comitia tributa non abrogavit.

XIX.

Lex Roscia theatralis non novum honorem equitibus tribuit.

XX.

Fragmentum Ulpiani, quod est fr. 1 Dig. de const. princ. (l. 4.), interpolatum esse videtur.

XXI.

Quum centuriae cum tribubus Servianis coniunctae sunt, illarum numerus auctus est.
